

مەدرەسەیا قوبەهان ل سەردەمى میرى بەھدینان (سولتان حسین وهلی) ۱۵۷۳ - ۱۵۳۳

MİR SULTAN HÜSEYİN VELİ DÖNEMİNDE BEHDİNAN KUBBEHAN MEDRESESİ (1533- 1573)

Hersh KEMAL REKANİ - Farhad MOHEMMED AHMAD

Hersh KEMAL REKANİ, Lisansa Bilind, Dirok,
Zankoya Duhok / MA in History, Duhok
University
e-mail: Hersh.k.rekani@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9295-5047

Farhad MOHEMMED AHMAD , Dr. Zankoya
Duhok, Beşa Dirokê / Ph.D. Duhok University,
Department of History.
e-mail: umranaltinkilic@artuklu.edu.tr,
ORCID: farhad.ahmed@uod.ac

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 27.07.2022

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 29.09.2022

Published / Makale Yayın Tarihi: 30.09.2022

Doi: 10.35859/jms.2022.1148853

Değerlendirme ve İntihal/Reviewing and Plagiarism

Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine göre
en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir.
Makale intihal.net adlı intihal sitesinde
taranmıştır. / This article has been reviewed
by at least two anonym reviewers and
scanned by intihal.net plagiarism website.

Citation/Atrf:

Rekani, H.K; Farhad, M.A. (2022). مەدرەسەیا
قوبەهان ل سەردەمى میرى بەھدینان سولتان
1573_1533, The Journal of
Mesopotamian Studies, 7 (2), ss. 284 - 313
DOI: 10.35859/jms.2022.1148853

پۆختە

میرگەھا بەھدینان (ئامیدی) ، ئیک ژ نافدارترین میرگەھین کوردی یه یا کو بو ماوهی
تیزیکی ۶۰۰ سالان ل دەقەرا بەھدینان حوکمداری کری ، هژمارەکا میرین زانا و خودان زانین
د قوناقین جودا جودا دا ل پەیدا بوینه ، شوون تیلین وان د بواری گرنکیدانا ب زانین و زانست
و بواری و رهوشه نبیری دا دیارن ، ب تایبەتی رۆل و گرنکیدانا وان ب ئافاکرنا نافەندی زانستی
ئانکو خواندنگەھین ئایینی (مەدرەسەیین ئایینی) و پەرتوو کخانیان و بەردەستکرن و وهقف
کرنا دەستنیسان بو سەیدا و شاگردان. ئەف قەکوئینە هەولەکا رۆدە ل سەر وان بزاقین زانستی
و رهوشه نبیری . نەخاسمە دەربارەى خواندنگەھا قوبەهان ل سەردەمى میرى میرگەھا بەھدینان
سولتان حسین وهلی ئەوئ حوکمداری یا وی دناقبەرا سالین (۱۵۷۳_۱۵۳۳) بخوفه دگریت ،
ئەف چەندە ژى پشتگەرمی ل سەر ژیدەرین رەسەن و بەلگەنامە و دەستنیسیین وی سەردەمی ،
قەکوئین ل سەر دوو تەوهران هاتیه دابەشکرن : کورتیهک ژ ژینەنیگارا میر (سولتان حسین وهلی)
(۱۵۷۳_۱۵۳۳) ، هەر وەسا گرنکیدانا سولتان حسین ب نافەندی زانستی ، نەخاسمە مەدرەسەیا
قوبەهان.

پەیفین سەرەکی: میرگەھا بەھدینان ، سولتان حسین وهلی ، قوبەهان ، بەلگەنامە و

دەستنیسیس.

Mîr Sultan Hüseyin Veli Döneminde Behdinan Kubbehan Medresesi (1533_ 1573)

ÖZ

Kürtlerin en ünlü emîrliklerinden biri olan Behdinan Emîrliği (Amediye), yaklaşık 600 yıl egemenliklerini sürdürmüştür. Farklı dönemlerde çok sayıda bilgiye sahip bilge Emîrler ortaya çıkmıştır ki her biri bilim, kültür ve görgü alanlarında önemli izler bırakmışlardır. Hele ki medrese ve kütüphaneler inşa edip; yazarlara, hocalara ve öğrencilere sunmaya önem vermişlerdir. Bu araştırma Behdinan Emîrliğinin Mîri (Sultan Hüseyin Veli)'nin yukarıda belirtilen alanların üzerindedir ki Mîr bu alanlarda önemli bir rol sergilemiştir. Araştırma Mîrin egemenliğini sürdürdüğü (1533_ 1573) yılları kapsayıp özgün kaynaklara, belge ve elyazılarına istinaden yazılmıştır. Araştırma iki bölümden oluşmaktadır :

Mîr (Sultan Hüseyin Veli) (1533_ 1573) hayatının özeti VE Sultan Hüseyin'in bilim alanlarına, bilgi ve bilge insanlara verdiği önem.

Anahtar Kelimeler: Behdinan Emirliği, Sultan Hüseyin Veli, Kubbehan, Belge ve Elyazıları.

Qubahan School in Bahdinan in the Reign of Emir Sultan Hussien Wali (1533- 1573)

ABSTRACT

Emirate of Bahdinan (Amedi) is one of the well-known Kurdish emirates, which ruled the Bahdinan region nearly 600 years, a number of scholars and wisdoms emirs appeared in difference stages, they had played key role in scientific, sciences and intellectual fields, they paid attention of building science centers such as religion schools, libraries, available and donating transcripts for teachers and their students. This study is taking movements of sciences and intellectuals into consideration. As Qubahan school under the reign of emir of Bahdinan sultan Hussein wali who ruled between 1533_ 1573. This study is used first hand details, documents and transcripts of that time. This article is being divided into two sections: first section shed lights on the biography of Sultan Hussein Wali from 1533_ 1573 , its second section depicts, Sultan Hussein's attention for building the science centers.

Keywords: Bahdinan Emirate, Sultan Hussein Wali, Qubahan, Documents and transcripts.

EXTENDED SUMMARY

Emirate of Bahdinan (Amedi) is one of the well-known Kurdish emirates, which ruled the Bahdinan region nearly 600 years, a number of scholars and wisdoms emirs appeared in difference stages, they had played key role in scientific, sciences and intellectual fields, they paid attention of building science centers such as religion schools, libraries, available and donating transcripts for teachers and their students. This study is taking movements of sciences and intellectuals into consideration. As Qubahan school under the reign of emir of Bahdinan sultan Hussein wali who ruled between 1533_ 1573. This study is used first hand details, documents and transcripts of that time. This article is being divided into two sections: first section shed lights on the biography of Sultan Hussein Wali from 1533_ 1573 , its second section depicts, Sultan Hussein's attention for building the science centers.

In the history of the Kurdish Emirates during the Ottoman state, there are a number of leading and famous princes who contributed to the establishment and modernization of scientific centers (religious schools), among them the prince of the Behdinan Emirate (Sultan Hussien Beg) and Sultan Hussien Wali Bernyas. He reigned for forty years (1533_1573), and his most famous work was in the school and scientific centers. the establishment and renovation of the domed schools. Therefore, this scientific center has become the focus and fundamental structure of this research.

Reason behind of choosing this topic, which has been written so far about the school of the domes, the history of the domes can be seen in the history of the 19th and 20th centuries. is a key stage of this school? The importance of this review is that it has been done on the original sources and documents and manuscripts, with recognition and corrections and correction comments. This review is based on a historical summary of the Behdinan dynasty, and then it consists of two sections, in the first section is a summary of the biography of Sultan Hussein Walli was made, and the second section is full and comforting about the schools of the domes, its history and those related to them. Foundations for the schools of the middle prince have been provided for its library, and the books and articles about the domes schools have been published and distributed.

Also, at the end, some examples of photos, documents, and manuscripts related to the era of Sultan Hussein and the school of Qubehan are given as a background.

In this analysis, several points and results were clear for writer, here they will be briefly stated in a few points:

_ sultan Hussein Walli has given a lot of knowledge and intellectual wealth, the stand is for this reason the construction of school and libraries and the supply of scientific resources.

_ The dome school has become one of the most famous scientific and intellectual centers in the Behdinan and surrounding areas.

_ before the school, the name of the domes was published, in the beginning, it was known as a (Al-Sultaniye) and (Al-Huseiniye), this is a document for the purpose of the organization of the sultans of the guardians with the construction of scientific centers and among the builders and founders of the international school.

ده‌ستپیک

دناف دیرۆکا میرگه‌هین کوردی دا ل سه‌رده‌می ده‌وله‌تا عوسمانی ، هژماره‌کا میرین پیشه‌نگ و نافدار هه‌بووینه کو گرنیگه‌کا باش ب ئافه‌دانکرن و نووژهنکرنا نافه‌ندین زانستی (مه‌دره‌سه‌یین ئایینی) دا ، ژ وان ژی میری میرگه‌ها به‌هدینان (سولتان حسین به‌گ) ئه‌وی ب سولتان حسین وه‌لی به‌رنیاس و بۆ ماوه‌یی چل سالان حوکمداری کری (۱۵۳۳_۱۵۷۳) ، و گرنگترین و نافدارترین کاری وی د بیافی پووته‌دان ب مه‌دره‌سه و نافه‌ندین زانستی. دامه‌زراندن و نووژهنکرنا مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان بوویه. له‌وما ئه‌ف نافه‌ندا زانستی بوویه هینقیین و نقشکی فنی فه‌کۆلینتی.

ئه‌گه‌ری هه‌لبزارتنا فنی مزاری ئه‌وه ، کو هه‌تا نوکه ئه‌و بابه‌تین ل سه‌ر مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان هاتینه نفیسین ، به‌هرا پتريا وان به‌حسین دیرۆکا وی یا سه‌دی ۱۹ و ۲۰ ز کرینه ، له‌وما ئه‌ف فه‌کۆلینه گرنیگی ب سه‌دی ۱۶ ز یا دیرۆکا وی دده‌ت، کو سه‌رده‌می ده‌ستپیکی و زیرین یی فنی مه‌دره‌سه‌یی به‌.

گرنیگیا فنی فه‌کۆلینتی د هندی دابه کو پشت گه‌رمی ل سه‌ر ژێده‌ر و به‌لگه‌نامه و ده‌ستنقیسین په‌سه‌ن هاتیه کرن ، دگه‌ل پیزانین و راستفه‌کرن و شروقه‌یین سه‌راستکرتی.

ژ پرسگریک و ئاسته‌نگین فه‌کۆلینتی ئه‌و بوویه ، به‌هرا پتريا ده‌ستنقیسین مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان نه ل به‌رده‌ستن ، ئانکۆ دانه‌یین په‌سه‌ن کو ب دروستی مفا ژ مزاریین وان به‌یته دیتن.

ئه‌ف فه‌کۆلینه ژ کورتیه‌کا دیرۆکی یا میرگه‌ها به‌هدینان بخوفه‌ دگریت ، پاشی ژ دوو ته‌وه‌ران پیکده‌یت ، د ته‌وه‌ری ئیکتی دا به‌حسین کورتیه‌ک ژ زینه‌نیگار سولتان حسین وه‌لی هاتیه کرن ، و د ته‌وه‌ری دووی دا ب تیر و ته‌سه‌لی ل سه‌ر مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان ژ دیرۆکا وی و ژ وان وه‌قفین بۆ مه‌دره‌سه‌یین ژلایئ میری نافبری فه‌ بۆ په‌رتوو‌کخانه‌یا وی هاتینه پیشکیشکرن ، دیسا دیارکرنا وان په‌رتووک و گوتارین ل دۆر مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان یین هه‌تا نوکه هاتینه چاپکرن و به‌لاکرن.

هه‌روه‌سا ل دووماهیی ژی دیارکرنا چه‌ند نمونه‌یان ژ وینه و به‌لگه‌نامه و ده‌ستنقیسین په‌یوه‌ندی ب سه‌رده‌می سولتان حسین و مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان فه‌ هه‌ی وه‌ک پاشکۆ هاتینه دانان.

میرگه‌ها به‌هدینان

میرگه‌ها به‌هدینان (ئامیدی) ئیک ژ گرنگترین و نافدارترین میرگه‌هین کوردی بوویه ل باشوری کوردستان ، ل نیفا دووی ژ سه‌دی ۱۳ هاتیه دامه‌زراندن.

سنوورین وی دگه‌ل میرگه‌هین کوردی یین ده‌وره‌بەر ژلایئ باشووری رۆژه‌لاتی فه‌ رووباری زئی یی مه‌زن تخویبی دنافه‌را میرگه‌ها به‌هدینان و سۆران دا بوو ، و ژلایئ باکووری رۆژه‌لاتی فه‌ ژی سنووری دنافه‌را میرگه‌ها به‌هدینان و میرگه‌ه و ده‌فه‌را شه‌مدینان دا بوو ، ژلایئ باکووری ژی هه‌فسنوور بوو دگه‌ل میرگه‌ها هه‌کاری (جوله‌میرگ) و زنجیرا چیا یین ئوره‌ماری کو ب چیا یین تیاری نافدارن و ژلایئ رۆژنافا و باکووری رۆژنافا فه‌ ژی میرگه‌ها بۆتان بوو ، ژلایئ رۆژنافا ده‌فه‌را پیشخابوور (فیشخابوور) و رووباری هیزل و پاشی رووباری دیجله سنووری سرۆشی یی دنافه‌را هه‌ر دوو میرگه‌هین کوردی یین (به‌هدینان) و جزیری (بۆتان) دا بوو ، (ئامیدی ، ۲۰۰۰ : ۲۴).

ل دۆر دامه‌زراندنا فنی میرگه‌هی ژی گه‌له‌ک بۆچوون و فه‌گیان و میژوو یین جودا جودا دیارکرینه (۱) ، به‌لی یا ژ هه‌میان بنه‌جه‌تر ئه‌وه ئه‌ف میرگه‌ه فه‌دگه‌ریته‌فه بۆنیفا دووی ژ سه‌دی (۱۳) ، چونکی نافنی ئیکه‌م میری کورد هاتی ل پشتی که‌فتنا ده‌وله‌تا عه‌بباسی کو ده‌سته‌هلاداری ل ئامیدی کری نافنی وی میر ئه‌بو به‌کر بوو ، ئه‌وی ل سالا ۱۲۸۱ ز ل سه‌ر ده‌ستی مه‌غولان هاتیه کوشتن. (ابن العبري ، ۱۹۹۱ : ۳۴۱) ، (العمري ، ۲۰۱۰ : ۲۰۵) ، میری نافبری دبیته میری ئیکه‌مین کو به‌ره‌هنگاری مه‌غولان بووی و خو ملکچه‌ نه‌کری ، له‌وما نافبری دبیته

۱) بۆ نمونه میژوو نفیس ئه‌نوه مایی (۳۶۹۱_۳۱۹۱) دینیزیت : نیزیکی سالا ۹۵۶ مش / ۲۳۲۱ ز به‌انه‌دین کوری شه‌مه‌سه‌ددین کوری شوجاعه‌ددین کوری نه‌جه‌ددین کوری خچر کوری مبارز که‌ک خو وه‌ک حاکمی ئامیدی راگه‌هاندی به‌ (المایی ، ۹۹۹۱ : ۸۱۱) ، به‌لن ل دووف ژێده‌ری په‌سه‌ن ل سالا ۱۶۶ مش / ۳۶۲۱ ز حاکمی ئامیدی عزه‌ددین ئه‌بیه‌ک کوری عه‌بدولاه ئه‌لبه‌دری ملکه‌چیا خو بۆ مه‌غولان راگه‌هاندی به‌ ، میژوونقیس مصری یی مه‌ملوکی (ابن ناظر العیش ۷۹۶_ ۲۱ زیلیچه‌ ۸۷۷ مش / ۷۹۲۱_ ۱۲ نیسان ۷۷۳) دیار دکه‌ت : ل سالا ۸۷۷ مش [۷۷۳۱ ز] (شوجاعه‌ددین کوری خضر کوری مبارز که‌ک) خودانی ئانکۆ میری ئاکری و شوش بوو. (ابن ناظر ، ۷۸۹۱ : ۷۷) ، بۆ فنی چه‌ندی ژی ل دووف فه‌گیان ئه‌نوه مایی میر به‌انه‌ددین دبیته نه‌قفین فی میری نافبری ، بیکومان ب فی رهنکی ژی دقیت میژوویا میر به‌انه‌ددین ل پشتی فنی میژوو یین بیت ، نه‌کو نیزیکی پتر ژ سه‌ده‌یه‌کن ل به‌ری هنگی بیت ! ، هه‌روه‌سا میژوونقیس عیراقی مه‌حفوز ئه‌له‌ببایی (۴۹۹۱_۲۰۱۲) مه‌لک خه‌لیل ب دامه‌زرێته‌ری میرگه‌هین ده‌ستنیسان کره‌ه. (العباسی ، ۹۶۹۱ : ۰۵).

کەسێ دەستپێکی یێ دامه‌زراندنا میرگه‌ها ئامیدیی (هه‌کاری یا باشور / به‌هدینان) ، هه‌ژی به‌بیژین دژێده‌رێن سهرده‌مێن ئیسلامی دا ده‌فه‌ر دگهل (وه‌لاتی هه‌کاری ، چیاپین هه‌کاری ، هه‌ریما جزیری ، چیاپین کوردان) ده‌اته نیاسین ، ئانکۆ به‌ری نافێ ده‌فه‌ری بیته به‌هدینان ده‌فه‌ر ب (وه‌لاتی هه‌کاری) ده‌اته نیاسین، ئانکۆ دشیین بیژین (هه‌کاری یا که‌فن/ هه‌کاری یا باشور) پایته‌ختا وی که‌لا (ئامیدیی) بوو، و (هه‌کاری یا باکور) زی میرگه‌ها هه‌کاری ل هاتبوو دامه‌زراندن و پایته‌ختا وی (جوله‌میرگ) ئی بوو ، گرۆفه‌ی زی ل سهر قی چه‌ندئێ ل سالا ۱۲۹۳ز میر عه‌لاه‌ددین ئه‌بولحه‌سن عه‌لی هه‌کاری میری (هه‌کاری یا باشور ئانکۆ به‌هدینان / ئامیدیی) بوو، هه‌روه‌کی میژوونقیسی مه‌ملووکى (ابن عبدالظاهر) ل دۆر قی چه‌ندئێ گوته‌ی : ”میر عه‌لاه‌ددین ئه‌بولحه‌سن عه‌لی هه‌کاری“ ل هه‌یفا (زه‌بیعول ئه‌وه‌ول ۶۹۱مش / ۱۲۹۲ز) که‌سه‌ک بناقی شیخ عه‌بدولحه‌مید هنارتوو ل ده‌ف ناییب سۆلتان مه‌ملووکى ”مه‌لك ئه‌لنه‌شرفه‌ خه‌لیل“ (۱۲۶۷_۱۲۹۳ز) ل باژیری دیمه‌شقی ، (ابن عبدالظاهر ، مخطوطة : ۹۲_۹۸) ، ئه‌ف میرگه‌هه‌ هه‌تا سالا ۱۸۴۲ یا به‌رده‌وام بوو تاكو ل سالا نافیری ژلاین ده‌وله‌تا عوسمانی فه‌ هاتیه ژنافرن و ئیسماعیل پاشای دووی (۱۸۳۶_۱۸۴۲ز) دووماهیک میری میرگه‌هه‌ بوو.

میرگه‌ها به‌هدینان د به‌رفه‌هه‌بوونین به‌رده‌وام دا بوو ، زۆره‌یا وان ل سهرده‌مى میری به‌هدینان یێ نافدار میر هه‌سه‌ن به‌گ کورپی سه‌یفه‌ددین (سیفدین) (۸۷۰_۹۴۰مش / ۱۴۶۵_۱۵۳۳ز) بووینه ئه‌وئ دبیته بابی سولتان حسین وه‌لی ، ئه‌و زی ده‌می ده‌وله‌تا (ناق قوبینلوو) یا تورکمان قیای و بزافیری ئامیدیی داگیر بکه‌ت و حوکمی میر (هه‌سه‌ن به‌گ) بیخت، سه‌رکرده‌کی وان بناقی (سلیمان به‌گ بیژن ئوغلی) سه‌رکرده‌یه‌تیا له‌شکه‌ره‌کی کر بو ئه‌رد و وه‌لاتی ئامیدیی (میرگه‌ها ئامیدیی) و هه‌ر دوو که‌له‌پین سه‌ر ب وی فه‌ (ناکری و شوش) داگیرکرن و ئامیدیی زی بو ماوی سێ هه‌یفان دۆرپیچ کر، به‌لی ل قیری رۆلی هیزین مللی یین پشته‌فان بو میرگه‌هه‌ به‌رچاف بوو یا کو عه‌شیره‌تان نوونه‌راتی دکر ئه‌و زی ده‌می هیرشکریه له‌شکه‌ری داگیرکرا و زیانین مه‌زن گه‌هاندینه وان، له‌وما دۆرپیچ شکاند و یین ژ له‌شکه‌ری پاراستی و قورتالی زی بووین خو فه‌کیشان و ره‌فین، و ئه‌ف روودانه‌ی زی ل سالا (۸۷۵مش / ۱۴۷۰ز) بوو، (رۆوف ، ۲۰۰۹ : ۸).

پشتی قی سه‌رکه‌فتنی میرگه‌ها به‌هدینان پتر به‌رفه‌هه‌ی بخو فه‌ دیت، و نیمچه‌ میرگه‌ها (به‌رواری بالا) زی کو بنگه‌هه‌ی وی که‌لا هه‌رۆری بوو ئیخسته سه‌ر ب میرگه‌هه‌ی فه‌ و دگهل قی چه‌ندئێ زی دانپیدان ب زنجیرا مالباتا وان یا که‌فن یا حوکمدار زی کر، ئانکۆ مالباتا میرین وی هه‌ر هیلانه ل سهر ده‌سته‌هلاتداریی ، و دبه‌رده‌وامیا به‌رفه‌هه‌کرنا میرگه‌هه‌ی دا ل ماوه‌یه‌کی ژ سه‌دی (۹مش / ۱۵ز) ده‌فه‌را (نیروه) زی یا هه‌فسنور دگهل (به‌رواری بالا) حوکمی زنجیرا وان یا سه‌ربخو ب دووماهیک ئینا، و ده‌فه‌را (مزوری بالا) زی ل رۆژه‌لاتا (زیی مه‌زن) ئیخسته سه‌ر ب میرگه‌هه‌ی فه‌، و ب قی چه‌ندئێ میرگه‌هه‌ی شیا سه‌روه‌ریا خو بیخسته ل سهر هه‌می ده‌فه‌رین ده‌وره‌بیرین خو ژلاین باکوری فه‌ (رۆوف ، المصداق السابق : ۸).

هه‌روه‌سا میری میرگه‌هه‌ی سۆلتان (هه‌سه‌ن به‌گ) شیاوو ل سالا (۹۱۶مش / ۱۵۱۰ز) (که‌لا ده‌وک) ئی زی ژ ده‌ستی (داسنی) یا بینه‌ته‌ده‌ر، و ئه‌ف چه‌نده‌ی زی کو پشتی شیاوی ل سهر که‌لا (ده‌وک) ئی زال بیی و میرگه‌ها (داسن) زی ژناف به‌ت و پاشی (شیخان) زی کو سه‌ر ب میرگه‌ها (داسن) فه‌ بوو ئیخسته سه‌ر ب میرگه‌ها ئامیدیی فه‌ ، دیسا شیا ئاکری زی بیخسته ژیر ده‌سته‌هلاتداریا میرگه‌ها خو. (به‌دلیسی ، بازیدی ، ۲۰۰۷ : ۱۷۰)، (العباسی ، ۱۹۶۹ : ۵۳)، (المایی ، ۱۹۹۹ : ۱۲۰) ، (رۆوف ، ۲۰۱۱ : ۳۸۴).

زاخۆ زی ل نیفا دووی ژ سه‌دی (۱۶) ژ ده‌ستی (سندیان) هاتبوو ده‌ری و که‌فتبوو ژیر ده‌ستی مالباتا میرین میرگه‌ها ئامیدیی (به‌هدینان) فه‌ و ئیدی سنووری میرگه‌هه‌ی گه‌له‌ک به‌رفه‌هه‌بوو ، و میرین فان ده‌فه‌ران هه‌ر ژلاین میری ئامیدیی فه‌ ده‌اته ده‌ستبیشانکرن ، ئه‌فجا چ ژ که‌سه‌کی مالباتی بخو بیت یان که‌سه‌کی دیتر بیت به‌لی هه‌ر ل دووفا رازه‌مندی یا میری میرگه‌هه‌ی. هه‌روه‌کی د به‌لگه‌نامه‌یه‌کا عوسمانی یا سالا ۱۵۶۰ دا هاتی ل وی ده‌می براین سۆلتان حسین وه‌لی (خان ئه‌حمه‌د کورپی سۆلتان هه‌سه‌ن) میری زاخۆ بوویه ، هه‌ر دوو عه‌شیره‌تین سندی و سلیمانیه‌ی گله‌یی ژ ره‌فتارین میری نافیری کرینه. (گولی _ الجوادى ، ۲۰۱۹ : ۸۴).

ده‌راره‌ی سنوری میرگه‌هه‌ی ژلاین باشوری رۆژنافاهه‌ ل سهرده‌مى سۆلتان حسین وه‌لی هه‌تا ده‌فه‌را دیر مه‌قلووب چوو بوو ، هه‌روه‌کی دبه‌لگه‌نامه‌یین عوسمانی دا نه‌خاسمه ده‌فته‌ر ته‌حریرا مووسل یا سالا ۱۵۴۰ دا هاتی ناحیا دیر مه‌قلووب کو بو ئیکه‌م جار ل سالا ۱۵۴۰ دناف ده‌فته‌ر ته‌حریرین مووسل دا هاتیه تۆمارکرن ، ل سالا نافیری باژیرک دیر مه‌قلووب ژ (۲۹) گوندان پیکده‌ت ، ل سالا ۱۵۵۷ ژ (۲۵) گوندان و ل سالا ۱۵۷۵ ژ (۱۷) گوندان پیکده‌ت ، پڤه‌برنا فان گوندان ل ژیر حوکمداری یا میری ئامیدیی سۆلتان حسین [وه‌لی] بوو ، پاشی ئانکۆ پشتی مرنا وی ئه‌ف ده‌فه‌ره‌ بو کورپین وی هاتینه ئاراسته‌کرن (. Gunduz . ۱۹۹۸ : ۴۰).

د ده‌فته‌ر ته‌حریرا مووسل یا سالا ۱۵۲۳ دا نافق شیخان (شیخانا نوکه) وه‌ک گونده‌کی سه‌ر ب که‌سه‌کی داسنی فه‌ بناقی شیخ هه‌ده‌ر هاتبوو دیارکرن ، به‌لی د ده‌فته‌ر ته‌حریرا سالا ۱۵۴۰ دا نافق فان ده‌فه‌ران (ده‌فه‌رین داسن) وه‌ک ئه‌رده‌کی سه‌ر ب حوکمی میری

هه‌کاری) و شیخین زبۆکا(به‌ری گاری) کو دبیزنن (زبۆکا شیخان) ژ و بنه‌مالا میرین نبروه‌یان و زیار و چه‌ندین جه و نافین زانا و که‌سایه‌تی و گوندین ده‌قه‌ری کره، کو ب زمانێ عه‌ره‌بی هاتیه نفیسین، نفیسه‌ری وئ نه‌هاتیه زانین و هه‌ر وه‌سا سالا نفیسینا ده‌ستپیکێ ژ، به‌لێ ژبه‌ر کو نافێ میر سه‌بیدخان (۱۵۸۵_ پشته ۱۶۲۰) نه‌قیی (سولتان حسین وه‌لی ۱۵۳۳_۱۵۷۳ز) ژ تیدا هاتیه به‌حس کرن ، له‌وما ژ فئ چه‌ندی ده‌پته زانین بۆ جارا ئیکێ ل سه‌رده‌مێ وی هاتیه نفیسین ، نانکو ئەف ده‌ستنفیسه بۆ جارا ئیکێ ل دووماهیین سه‌دی شاردی و ل ده‌ستپیکین نیفا ئیکێ ژ سه‌دی هه‌فدی هاتیه نفیسین ، پاشی بۆ جارا دووماهیین هه‌تا نافێ میر ئیسماعیل پاشای ئیکێ (۱۷۶۸_۱۷۹۸ز) هاتیه کو ل سالا ۱۲۱۰مش (۱۷۹۵ز) ل سه‌رده‌مێ میری نافیری ژلاین ته‌ها مه‌لا عوزیر شه‌مدینی فه‌ هاتیه نه‌سخ کرن، ئەف ده‌ستنفیسه بۆ جارا ئیکێ ل نیفا دووی ژ سه‌دی شاردی هاتیه نفیسین، و ژبه‌ر کو ل گوندی (زبۆکا) به‌ری گاری هاتیه نفیسین له‌وما هه‌ر بنافێ گوندی هاتیه نافکرن ، ئەف ده‌ستنفیسه ژبلی جارا ئیکێ ، دوو جارین دی ژ سهر ژ نوی هاتیه فه‌ نفیسین فه‌ و دگه‌ل هنده‌ک زیده‌هیان ، نه‌و ژ ئیکه‌م جار ژلاین زانا (مه‌لا محمه‌د بالیسانی) فه‌ ل نیفا دووی ژ سه‌دی ۱۸ز ل گوندی (سپینداری/ به‌ریگاری) نفیسی بوو، و جارا دووی ژ ژلاین زانا (ته‌ها کورێ مه‌لا عوزیر شه‌مدینی) ل (۱۳ ربيع الاول ۱۲۱۰مش_ ۲۶ ئه‌یلوولا ۱۷۹۵ز) ل مرگه‌فتا گوندی (زبۆکا/ به‌ریگاری) نفیسی بوو، (الشمدینی ، مخطوطة ، ۱۲۱۰ هـ) ، کو دبته سه‌رده‌مێ میری میرگه‌ها به‌هدینان ئیسماعیل پاشای ئیکێ کورێ به‌هرام پاشای مه‌زن (۱۱۸۲_۱۲۱۳مش/ ۱۷۶۸_۱۷۹۸ز) ، (پیکانی ، ۲۰۱۵ : ۵۸) ، (الکتانی ، ۲۰۱۰ : ۴۶۳) .

ده‌باره‌ی سولتان حسین د شه‌جه‌ره‌یا زبۆکیه‌ دا ب فی په‌نگی هاتیه به‌حس کرن کو ب کورتي دئ ناماژ ده‌ینی :

_ سولتان حسین بۆ ماوه‌یه‌ک دگه‌ل سه‌یدا و شیخ خۆ شیخ پیر مه‌حمود زبۆکی ژبایه‌ دا کو فیری (الضرب و الخط) بکه‌ت نانکو فیری هونه‌ری شپری و بکارئینانا چه‌کی ، زانای نافیری ل سالا (۱۰۲۰ مش / ۱۶۱۱ز) وه‌غه‌رکریه . (الشمدینی ، ۱۲۱۰هـ : ۱۱ و ۱۴) .

_ سولتان حسین مرگه‌فته‌ک ل سه‌را یا خۆ ئافا کره و شیخ پیر مه‌حمود ل ده‌ف وی یئ ناماده بوو . (الشمدینی ، ۱۲۱۰ هـ : ۱۲) ، هه‌ژی گوتنن یه‌ نه‌و مرگه‌فته تیزیکی ۸۰ مه‌تران ژ سه‌راین و جامعا ئامیدی یا مه‌زن دووره ، ژبه‌ر کو نیزیکی ماین مالباتا شیرکه‌رایه له‌وما بنافن مرگه‌فتا شیرکه‌را ژ هاتیه نیاسین . (الکتانی ، ۲۰۱۰ : ۲۰) ، نوکه نافن وی کره مرگه‌فتا سولتان حسین . (سه‌ره‌دانه‌کا مه‌یدانی یا نفیسه‌رین گوتاری) .

_ سولتان حسین نه‌وی ئافا که‌ری مه‌دره‌سه‌یا بنافن قوبه‌هان ، ب زیره‌کی و زه‌فه‌ری یا وه‌رزی و مه‌ردینی و دادپه‌روه‌ری و فه‌نجین به‌رنیاس و نافداره ، (الشمدینی ، ۱۲۱۰هـ : ۱۷) .

۲. گرنگیدانا سولتان حسین ب نافه‌ندی زانستی

دناف میرگه‌ها به‌هدینان دا هنده‌ک ژ میرین وی گرنگیه‌کا گه‌له‌ک باش ب لایه‌ن ره‌وشه‌نبیری و زانستی و زانین دایه ، نه‌خاسمه‌ د بواری زانستین شه‌ری دا ، ئەف هه‌که میر بخو ژ ژ که‌سین زانا و پشته‌فانی زانین بیت ، ئەف په‌نگه‌دانه پتر ل سه‌رده‌مێ وی دا په‌یدا بوویه ئیک ژ که‌فتنیر مه‌دره‌سه‌یین به‌هدینان ل ئامیدی مه‌دره‌سه‌یا (القضاء) هه‌ کو نافن وی ب (قازی) ژ هاتیه یا کو دیروکا وی فه‌دگه‌ریته سه‌دی ۱۴ز ، به‌لگه‌ ژ بۆ فئ چه‌ندی نه‌وه کو ئیک ژ ده‌ستنفیسی ل فئ مه‌دره‌سه‌یین هاتیه نفیسین فه‌دگه‌ریته بۆ سالا (۷۷۶مش / ۱۳۷۴ز) نه‌و ژ په‌رتووکا (کتاب فقهی) ” محمد بن مولانا شیخ آقدل بن احمد بن محمد بن علی البا...في بلدة العمادية...في المدرسة المسمى بالقضاء ۷۷۶ هـ“ . (القرداغي ، ۲۰۱۴ : ۴۶۳) ، نانکو ئەف مه‌دره‌سه‌یه به‌ری فئ میژووی هه‌بوویه ، گه‌رؤکفان عوسمانی نه‌ولیا چه‌له‌بی ژ ل سالا (۱۶۵۶ز) نافن وی ب (قازی) ئینایه و ل دۆر فئ مه‌دره‌سه‌یین گوتیه : ئەف مه‌دره‌سه‌یه ژ هه‌می که‌فتنه‌، هه‌ر که‌س ئیکجار دفن خواندنگه‌هیدا بیژیت (بسم الله) دئ بیته ته‌فسیرناس و فه‌رمووده‌زان! بیره‌کا ئافا زه‌لال هه‌یه ، دحه‌وشا وی دا داره‌کا کاژ هه‌یه وه‌سا یا بلنده کو دگه‌هسته نه‌سمانی! ، و بیه‌نا به‌لگین وی دفنا شاگردان پر دکه‌ت . (گولی ، ۲۰۱۶ : ۴۰) .

میر سولتان حسین وه‌لی ژ ژ وان میرین میرگه‌ها به‌هدینانه کو ئەف بیافه‌ ب گرنگی فه‌ فه‌گرتی و پوته‌ک باش داینه ده‌ستنفیس و شاکار و به‌ره‌مین زانایان ، نافهاتی گه‌له‌ک گرنگی ب زانا و زانین دایه و گه‌له‌ک په‌رتووک وه‌ک وه‌قف پیشکیشی مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان کرینه کو ب ئافا که‌ری وی ده‌پته نیاسین و مه‌دره‌سه‌یا نافیری ژلاین وی فه‌ هاتبوو نووژنه‌نکرن و به‌رفه‌هکرن و سه‌خبیرکرن ، له‌وما مه‌دره‌سه‌ ده‌ژماره‌کا ده‌ستنفیسان دا بنافن (السلطانية) و (الحسينية) هاتیه نافکرن ، ئەف نافلیکرنه هه‌ر بۆ نافن وی فه‌دگه‌رن بۆ نمونه : دئیک ژ که‌فتنیر ده‌ستنفیسی ل فئ مه‌دره‌سه‌یین هاتیه نفیسین تیدا هاتیه دیارکرن : « وقع الفراغ من التسويد يوم الاثنين من الشهر شوال في مدرسة

السلطانية المنشرة في قرية قبهان المتصقة بزيارة محمد الباقر زاده الله شرفاً سنة ۹۴۸ هـ (۱۵۴۲ م)». (البختي، مخطوط: ۹۴۸ هـ: ۶۴)، ئەفە ژى گرۆفنى وئى چەندى يە ل دەستپىكى مەدرەسە هەر بناقنى وى بخو هاتىە نافكرن و پاشى بناقنى وى گوندى مەدرەسە لى هاتىە ئافكرن، ئەفە ژى ئىكەم و ئىكەنە بەلگەيە دەپتە دياركرن كو نافنى (قوبەهان) هەر ژ نافنى گوندى هاتىە وەرگرتن.

مەدرەسەیا قوبەهان

ژنافداترین نافەندىن زانستى يىن سولتان حسین ئافكرى و نووژەنكرى. مەدرەسەیا قوبەهان، ئەف مەدرەسەیا دكەفیتە باكورى رۇژنافا كەلا ئامىدىن ل نهالا دىبىزنى (شەقلفاتى) ل رووبارى ئامىدىن، كو گوندى (رووبارى) ژى گوندەكى كەفەنە و نافنى وئى دەستنىسەكا (۸۷۴ مش/ ۱۴۶۹ز) هاتىە، (د.تارق پاشا ئامىدى) ئىك ژ وان نفیسەرەنە يىن ل دوو قوبەهان نفیسی دبابەتتى خو دا ديار دكەت كو خواندنگەها قوبەهان ل سالا (۱۳۳۴ز) ژلاين دامەزرینەرى میرگەها ئامىدىن (بەهدینان) میر(بەهانەددین) هاتىە ئافكرن.(العمادي، ۲۰۰۶: ۷۳)، بەلنى چ بەلگەيىن فەپر بو فنى چەندى نین، بەلنى دەمى دىروكفاننى كوردى مەزن شەرەفخاننى بەدلیسى (۱۵۴۳_۱۶۰۱/۱۶۰۲ز) د شەرەفنامەیا دا كو ل سالا (۱۵۹۷ز) هاتىە نفیسین، دەمى بەحسى میرگەهان دكەت، ئامازە دكەت كو میرگەها بەهدینان ژ میر (بەهانەددین) هاتىە و رەفیشتا وى بەرى نىزىكى ۴۰۰ سالان حوكمدارى ل ئامىدىن كرىە و هەكە ئەم مېژوويا نفیسینا شەرەفنامەیا و ۴۰۰ سالان هەفەر بەكەین نابیتە مېژوويا نافهاتى دياركرى، بەلكو دشىین بىزین ل سەدى سىزدى دا میرگەها دروست بووینە ئانكو مە سالا دەستنىشانكرى نین، ديسان بەهرا پتریا جارار دەمى كەسەك جەهەك ئانكو نافەندەكى زانستى بان ئایینى ئافا بکەت گومان تېدا نینە دى نافنى وى كەسى هېتەدانان، خواندنگەها قوبەهان ژى ب میر(بەهانەددین) نەهاتىە نافكرن.

هەژى يە بىزین ل دوو ژیدەرین پەسەن و هژمارەكا دەستنىسیان بەهرا پتر دووپاتىن ل سەر وئى چەندى دكەن كو ئەف مەدرەسەیا دىروكى ل سەردەمى (سولتان حسین وهلی ۱۵۳۳_۱۵۷۳ز) هاتىە ئافكرن (نووژەنكرن و بەرفەرەكرن)، ئەف چەندە ژى بو چەند خالان فەدگەپیت :

خالا ئىكى : دەندەك دەستنىسیان پەرتووكخانەیا موقتىبىت ئاكرى دا دوو ژ كەفنترىن دەستنىسیان هەنە ئىك یا سالا (۸۷۴ مش) يە كو دىبیتە(۱۴۶۹ز) ل گوندى رووبارى هاتىە نفیسین كو هەر نىزىكى مەدرەسەیا قوبەهانە و یا دوو یا (۸۷۶ مشەختى) دىبیتە (۱۴۷۱ زایینى) نافنى زانابەكى ئامىدى تېدا هاتىە بناقنى (مەمەمەد كورى عومەر شىفكى يى ئامىدى). (العمادي، ۸۷۶ هـ)، (رېكانى، ۲۰۲۰: ۴۳_۴۴)، ئەف بەلگەنامە گەلەك نىزىكى مېژوويا سولتان حەسەن (۱۴۶۵_۱۵۳۳ز) هەكو دىبیتە بابى (سولتان حسین وهلی)، د هەر دوو بەلگەنامەیا دا نە نافنى مەدرەسەیا و نە نافنى سولتان حەسەن نەهاتىە كو وى ئافكارىب، ل دوو ف ئافان ژیدەرەن هەتا دووماهیا سەدى پازدى ژى چ بەلگە ل سەر ئافكرنا مەدرەسەیا (قوبەهان) دەستى مە دا نین، ئانكو پشتى هاتنا (سولتان حسین وهلی) ئەوئى سەردەمى وى ب سەردەمى ژیرین دەپتە نافكرن ژبەر كو گەلەك گرنگى ب ئافكرنا خواندنگەها و مزگەفت و پر و كەلها دایە و شەرەفنامەیا ژى دا گەلەك پەسنا وى هاتىە كرن كو مروؤفەكى زانا و دیندار و تىگەهشتى يە و ئەفە ئامازەكە كو گرنگى ب مەدرەسەیا ئایینى دایە.

خالا دووئ : یا كو مە پتر نىزىكى پشتراستى بکەت، پتریا دەستنىس و وەففىن خواندنگەها قوبەهان مووهر (سولتان حسین وهلی) ل سەر هەبە و ژلاين وىفە هاتىنە وەقف كرن.

خالا سىبى : د چەندین دەستنىسیان دا نافنى مەدرەسەیا قوبەهان ب(الحسینىة) هاتىە.(الكتاني، ۲۰۰۹: ۳۶)، ئەفە ژى هەر مەبەست ب نافنى سولتان حسین وهلی يە، ديسا دەندەك دەستنىسیان دا بناقنى (السلطانية) ژى هاتىە دياركرن.(الكتاني، ۲۰۰۹: ۳۸۰)، ئەو ژى هەر ژبەر نافنى وى هاتىە (سولتان حسین) و دىروكا بەهدینان دا كو دگەل هەردوو میران (سولتان حەسەن و كورپى وى سولتان حسین وهلی) پەيفا سولتان دگەل نافنى وان هەر دووكا هاتىە ئانكو پەيفا سولتان بخو ژى هەر ژ پىكھاتا نافنى وانه نەكو ناسنافى دەستەلاتدارين.

هەرەوكى دەستنىسەكا سالا (۹۴۸مش/ ۱۵۴۲ز) نافنى مەدرەسەیا ب (مەدرەسەیا سولتانىە) هاتىە. (البختي، ۹۴۸ هـ: ۶۴)، ئەفە ژ كەفنترىن و نىزىكتىرین دەستنىسە بو سەردەمى سولتان حسین وهلی، ئەفە ژى گرۆفەيە بو وان ئامازەدانن شەرەفنامەیا دياركرى كو (سولتان حسین) وەسا يىن ب نافدار بوو هەمى میرىن كوردان بوچووئین وى وەرەگرتن، ديسا دى بو ئىكلاكرنا مېژوويا ئافكرنا وئى دى مینیت هەتا بەلگەيەكا فەپر و بنەجھ و سەرراستكرى دياردبیت.

هەژى يە بىزین گەلەك زانایین مەزن ل سەر ئاستى كوردستانى و عىراقى ژ فنى خواندنگەها شاگردە بووینە و پاشى بووینە سەيدا و زانایین

مه‌زن و پیشکفتی، پتربا نفیسه‌ر و میر و زانا و هۆزانشان و تیگه‌هشتی شاگردین فی خواندنگه‌هی بووینه بان ل سه‌رده‌ستی وان پیگه‌هشتینه و ل به‌ر ده‌ستی وان زانا و مامۆستایان هاتینه په‌روه‌رده‌کرن و باوه‌رنامه‌یا زانانین وه‌رگریه و فه‌رێژا هه‌موویان بۆ قوبه‌هان فه‌دگه‌ریت ، قوبه‌هان بوویه رووگه‌هه‌کا مه‌زن یا سه‌ره‌کی و هه‌ر چار پارچین کوردستان کومکرینه، (مه‌لا مه‌حمودئ به‌وسی / مزووری ژووری) ل سالا (۱۶۸۹ز) چوویه به‌ردلوڤانیا خودئ کو سه‌یدیایی ل چه‌ندین مه‌دره‌سه‌یا کریه و ئیکه ژ سه‌رکیشین زانانین مه‌دره‌سه‌یا (قوبه‌هان) و زانانین دووڤ دا هاتینه هه‌موو فه‌رێژا زانین و نیشادانا ئه‌فی زانانین مه‌زن، وه‌ک زانا و هۆزانشان (مه‌لا خه‌لیلی سیرتی ۱۷۵۰-۱۸۴۳ز) خه‌لکئ سیرتی یه‌ ل کوردستانا باکور، ده‌ستنیسه‌کا فی زانایی هه‌یه کو میژوویا وئ بۆ سالا (۱۱۹۲ مشه‌ختی) کو دبیته (۱۷۷۸ زاینی) ل قوبه‌هان نفیسی یه، و هه‌مان سال زانابه‌کئ دی هه‌یه بناڤئ (مه‌لا عه‌بدولاه‌ئ ریکانی یئ مامیسی: مرن ۱۷۹۵ز) کو ل دووماهیین سالیین سه‌دئ هه‌ژدئ مفتین زاخۆ بوو، چه‌ندین ده‌ستنیس ب زمانین (عه‌ره‌بی، فارسی، تورکی) هه‌نه ل قوبه‌هان نفیسینه دگه‌ل هه‌ندک پارچه و په‌یقین کوردی، (ریکانی ، ۲۰۱۸ : ۶۶-۶۷)، و زانانین مه‌زن (مه‌لا به‌حیاب مزووری : مرن ۱۸۳۹ز) کو ب مه‌زترین زانانین به‌هدینان ده‌پته هه‌ژمارتن و ب مفتین ل سه‌ر ئاستئ عیراقی بوویه ئه‌فه هه‌موو ژ فه‌رێژا سه‌یدیایی (قوبه‌هان) بووینه ل به‌رده‌ستی مه‌لا مه‌حمودئ به‌هدینی باوه‌رنامه وه‌رگرینه ئه‌وئ ل سالا ۱۷۸۷ز چوویه به‌ردلوڤانیا خودئ. (ریکانی ، ۲۰۲۰ : ۸۱).

دیسا زانابه‌کئ دی هه‌یه (مه‌لا ره‌سوولئ سوورچی) کو ده‌ستنیسه‌کا وی هه‌یه، ل سالا ۱۶۶۷ز ل کوردستانا رۆژه‌هلات ل باژیری سه‌قز نفیسی یه کو وی ده‌می ل سه‌قز مامۆستا بوویه ، (مفتی ، ۲۰۱۳ : ۱۳۰-۱۳۶)، ژیدەر ئاماژه ب وئ چه‌ندئ دکهن کو میره‌کئ ئامیدئ ژ به‌ر زانینا وی داخا کریه به‌پته ئامیدئ و بوویه ریفه‌به‌ر و مفتین خواندنگه‌ها (قوبه‌هان)، ئانکو فی خواندنگه‌هی هه‌می پارچه‌یین کوردستانین بخوفه‌ گریدایه.

هه‌روه‌سا ل (قوبه‌هان) بزافا وه‌رگیرانئ ژ هاتیه‌کرن و پیشتر مه‌ ئاماژه ب ده‌ستنیسینه‌کئ دا کو ل سالا (۱۱۹۲ مشه‌ختی) کو دبیته به‌رامبه‌ر (۱۷۷۸ زاینی) هاتیه نفیسن، رۆژنامه (الجدید) ئیک ژ ده‌ستنیسینه‌کا کو گریدایه ب فه‌له‌کناسین فه، زانا (عه‌للهمه‌ین کوپئ مه‌حمودئ به‌وسی) ب زمانئ تورکی نفیسیه و دووڤ دا هاتیه وه‌رگیران بۆ زمانئ فارسی و مه‌لا(عه‌بدولاه‌ئ ریکانی/ مامیسی) ژ فارسی نه‌سخ کریه، گه‌له‌ک ئاماژه هه‌نه کو گرنگی ب هوزان و ئه‌ده‌بیاتا کوردی ژ هاتیه‌دان، دیسا فه‌ره‌ه‌نگۆکه‌کا بچووک هاتیه نفیسن په‌یقین کوردی، عه‌ره‌بی، تورکی و فارسی تیدانه ئه‌فه ژ پتر جه‌ئ فه‌کولینئ و سه‌ر راوستاندنئ یه. (ریکانی ، ۲۰۲۰ : ۵۸-۵۷).

قوبه‌هان دگه‌شتا ئه‌ولیا جه‌له‌بی دا

گه‌رۆکفانئ عوسمانی ئه‌ولیا چه‌له‌بی (۱۶۱۱-۱۶۸۴ز) ئه‌وئ ل سالا ۱۶۵۶ز سه‌ره‌دانا ئامیدئ کری سه‌بارت فی مه‌دره‌سه‌یین دبیتیت : " ئه‌ف مه‌دره‌سه‌یه دکه‌فیته دین که‌لئ دا، دناڤ باغ و بووستانان دا، هند مه‌زنه خو دئ بیژی که‌لایه، ل سه‌ر بانئ وئ شازده قوبه‌یین (گومبه‌دین) موکوم هه‌نه، ژ (۶۰) حوجره‌یان (ژووران) پیگه‌هیت، و دناڤ حه‌وشا ویدا برکه‌کا ئافئ و جوویار و نافورین ئافئ هه‌نه، و ل هه‌ردوو ره‌خین جاده‌یا وئ گول هاتینه چاندن. ل زفستان و هاقینان دناڤه‌را ۳۰۰-۴۰۰ شاگردان تیدا دخوینن، و هه‌می جورین زانست و هونه‌ران تیدا ده‌پته خواندن، هه‌ر ژ زانستئ ئه‌ره‌ستووی هه‌تا زانستئ سرۆشتی! هژماره‌کا مه‌زن ژ باغ و بووستان و دوکان و ئاشه‌کئ ئافئ ب ره‌خفه هاتیه ئافاکرن و داهاتئ وان وه‌قفا مه‌دره‌سئ یه، ئه‌فه ژبلی داهاتئ دیر و که‌نیه‌سه و کنیشتا و جزیا ۵۰ گوندین فله‌یان ، سه‌یدیایی مه‌زنئ وئ (ریفه‌به‌رئ وئ) شیخولئیسلامئ (موفتین) میرگه‌هی به ، ل میه‌ه‌فانخانه‌یا وئ رۆژانه دوو داین خوارنئ ده‌پته دانان. و چونکه ئه‌ف مه‌دره‌سه‌یه ب ره‌خ پرا (قوبه‌هان) هاتیه ئافاکرن له‌وما ب نافی (مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان) ده‌پته نیاسین، به‌لئ ئافاکه‌رئ وئ (سولتان حسین)ه، لئ پتربا کوردان دبیتن (مه‌دره‌سه‌یا قوبا). ب کورتی دبیتن ئه‌ز یازده سالان ل وه‌لاتئ کوردستانئ گه‌ریایمه به‌لئ من چ خواندنگه‌هین وه‌کی فی نه‌دیتینه. (۳۰۶-۳۰۵ : ÇELEBI, ۲۰۰۰). (گولی ، ۲۰۱۶ : ۴۰).

ژ وه‌قفین سولتان حسین وه‌لی بۆ مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان

هه‌ژئ یه بیژین کو ژ بلی ئافاکرن و نووژهنکرن مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان ، هه‌ر ژ گرنگیدانین سولتان حسین ب زانین و زانایان ، دانانا په‌رتووکخانه‌یه‌کا به‌رکه‌فتی بوویه بۆ هه‌مان مه‌دره‌سه و وه‌قف کرنا په‌رتووکین بزاره ، ئه‌ف چه‌نده ژ ل سه‌ر چه‌ندین ده‌ستنیسان هاتیه دیارکرن کو موهرا وی ژ ل سه‌ر هاتیه دانان (۲). و ل سه‌ر موهرا وی ب فی په‌نگی هاتیه نفیسن (الوائق بالملك الناس سلطان حسین بن حسن العباس).

2 () ژ نمونه‌یین وان ده‌ستنیسین کو موهرا سولتان حسین ل سه‌ر. بئیره باشکونین ژماره (۵).

تیک : وه‌قفین په‌رتووکان (ده‌ستنقیس)

پشتی مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان هاتیه ئافاکرن ، ژ بو کو پتر مفا ژ خواندن و فیرکنا وی بهیته وه‌رگرتن ، سولتان حسین په‌رتووکانه‌یه‌ک ژی بو دانایه و چه‌ندین ده‌ستنقیس ژی بو کرینه دیاری و وه‌قف ، ل فیرتی دتی ئاماژ ده‌ینه چه‌ند نموونه‌یه‌کان ژ وان ده‌ستنقیسان وه‌ک :

_ قبهان : (٢٠٨٤٧) (٢): شرح المحرر عليه وقفية :

قد وقف و حبس و سبل امیر امراء الکرام و کبیر کبراء العظام ذو القدر والاحتشام سلطان حسین بن سلطان المرحوم [حسن] هذا المجلد من کتاب ...على المدرسة المسماة بقبهان حسبة لله وطلباً لمرضات الله ، فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذین یبدلونه ،(القرداغی ، ٢٠١٤ : ٣٣٩).

_ قبهان : (٢٠٨٥٨) : عليها وقفية : الامیر الکبیر العادل سلطان حسین بك على المدرسة السلطانية [قبهان] في تاریخ ٩٧٨ هـ ، الجزء الرابع من شرح المنهاج ،(القرداغی ، ٢٠١٤ : ٣٣٩). ئانکو ئه‌ف په‌رتووکه ل سالا ٩٧٨ مش (١٥٧٠ز) ژلای سولتان حسین فه بو خواندنگه‌ها قوبه‌هان هاتیه وه‌قف کرن.

_ قبهان : (٢٠٨٦٥) : اسنی المطالب شرح روض الطالب : الناسخ : احمد بن علی بن عبدالرحیم ...الشافعی ٩١٤ هـ ، هذا ما وقفه و حبس و سبل الامیر العالم العادل سلطان حسین بك على مدرسته سنة ٩٧٨ هـ ، (القرداغی ، ٢٠١٤ : ٣٤٠). ئانکو ئه‌ف په‌رتووکه ل سالا ٩٧٨ مش (١٥٧٠ز) ژلای سولتان حسین فه بو خواندنگه‌ها قوبه‌هان هاتیه وه‌قف کرن.

_ قبهان : (٢٠٨٧٤) : الناسخ : عثمان بن سلمان سنتي ٨٩٥ هـ ، هذا ما وقف و حبس و سبل الامیر الاعظم سلطان حسین بن حسین [حسن] بیک على مدرسته القبویة وقفا صحیحا شرعیا بشرط ان لا یرخر من المدرسة الا ثلاثة ايام و بإذن المدرس (وعليه ختمه) ، (القرداغی ، ٢٠١٤ : ٣٤٠). ئانکو شیوازی وه‌رگرتنا په‌رتووکان (ئیسعیاره) هه‌بوویه ، به‌لن ب مه‌رجه‌کئ کو ژ سئ رۆژان نه‌بوریت و ب ده‌ستوریا سه‌یداین مه‌دره‌سه‌ی ب و ب موهرا وی بیت.

دوو : وه‌قفین مه‌زاختنی

تیک ژ پینگاقین دیتر یین سولتان حسین بو پووته‌دان ب زانین و زانستان و لایه‌ن ره‌وشه‌نیبری ، دیارکرن و وه‌رگرتنا وه‌قفان بوویه ژ هژماره‌کا گوندان و دیر و کنبشته‌یان ، کو ئه‌ف چه‌نده تا پشتی وی ژی یا به‌رده‌وام بوویه بو مه‌دره‌سه‌یا قوبه‌هان ، هه‌روه‌کی د فی لیسته‌کا ل ژیری دا دیار ، (فندی ، ١٩٩٨ : ٩٠_٩١). (رؤوف ، ٢٠١١ : ٢٧) :

ژ	نافی گوند و دیر و که‌نیشته‌یان	کوژمه (پاره)
١	گوندی بیبادی (فه‌لا)	٧ قوروش و چاریکه‌ک
٢	گوندی هه‌مزیک	٧ قوروش و چاریکه‌ک
٣	دیرا فه‌دش	٥ قوروش و چاریکه‌ک
٤	دیرا بیناتی	٣ قوروش و چاریکه‌ک
٥	دیرین گوندین ئینشکی و ئه‌ره‌دنا (دیرا قدیسه ئه‌شمونی و قدیسه سلطان ماهیدوخت) و تن و داوودین	هه‌ر تیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکه‌ک
٦	که‌نیشته‌یا شیخو (شخو)	٧ قوروش و چاریکه‌ک
٧	دیرا دهی	٥ قوروش و چاریکه‌ک
٨	دیرا مانگیشکی	٧ قوروش و چاریکه‌ک
٩	که‌نیشته و دیرا که‌ربلی	هه‌ر تیک ژ وان ٧ قوروش و چاریکه‌ک
١٠	دیرا فه‌لاشکی	٣ قوروش و چاریکه‌ک

۱۱	که‌نیشته‌یا سندوری	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۱۲	که‌نیشته‌یا دهوکن	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۱۳	دی‌را دهوکن	۷ قوروش و چاریکه‌ک و ۵ به‌غدادی
۱۴	دی‌را مالتا و سیمیل و سیجن و قه‌سر ئیزدین و دی‌ر و ئالوکا و تلخش	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۱۵	که‌نیشته‌یا به‌راشئ	۷ قوروش و چاریکه‌ک
۱۶	دی‌را خورپنئ و بیوزئ و چه‌لوکن و میزئ و باره‌مینکئ و ئافوکن	۷ قوروش و چاریکه‌ک
۱۷	دی‌را ئاتوشئ	۷ قوروش
۱۸	دی‌را بیگه	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۱۹	دی‌را بیدوئلی	۷ قوروش و چاریکه‌ک
۲۰	که‌نیشته‌یا دزئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۲۱	دی‌رین خدره و نازخ و هه‌رماش و بلان و بیروباسفرئ	هه‌ر ئیک ژ وان ۷ قوروش و چاریکه‌ک
۲۲	دی‌را تله	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۲۳	که‌نیشته‌یا عومرانین	۱۰ قوروش
۲۴	دی‌رین سیانکئ و ئه‌رکن و دی‌رک	هه‌ر ئیک ژ وان ۷ قوروش و چاریکه‌ک
۲۵	دی‌را کسه و ئارتوک	هه‌ر ئیک ژ وان ۷ قوروش و چاریکه‌ک
۲۶	دی‌را سیانئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۲۷	دی‌را هه‌رنئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۲۸	دی‌را ده‌فرئ	۷ قوروش و چاریکه‌ک
۲۹	دی‌را شه‌رمئنئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۰	که‌نیشته‌یا شوش	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۱	هه‌می دی‌رین ده‌فه‌را ریگان	هه‌ر ئیک ژ وان ۷ قوروش و چاریکه‌ک
۳۲	دی‌را گوندئ گوندک	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۳	که‌نیشته‌یا گوندئ گوندک	۷ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۴	دی‌را خه‌ردز	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۵	دی‌را خربه	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۶	که‌نیشته‌یا ئاکرئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۷	دی‌را ئاکرئ	۷ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۸	که‌نیشته‌یا بجیل	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۳۹	دی‌را که‌لاتئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۴۰	دی‌را که‌له‌دی‌رئ	۷ قوروش و چاریکه‌ک
۴۱	که‌نیشته‌یا که‌له‌دی‌رئ	۱۰ قوروش و ۵ به‌غدادی
۴۲	دی‌را کوانئ و دی‌را گوندئ دی‌رئ	۷ قوروش و چاریکه‌ک

دێرا درگتی	۱۰ قوروش و چاریکهك	۴۳
دێرا بیکوك	۷ قوروش و چاریکهك	۴۴

هەژى گوتنى يە هژمارەکا پەرتووک و گوتاران یین تاییەت ب مەدرەسەیا قوبەهان فە هاتینە چاپکرن و بەلافکرن ، هەرۆکی د قن لیستەیا ل ژیری دا هاتینە دیارکرن (هندی مه ئاگههه ل سه رههین و بهردهست).

بیلۆگرافیا چاپکری و بەلافکرتین ل دۆر مەدرەسەیا قوبەهان

پەرتووک	گوتار (رۆژنامە و گوڤار)
د.مسعود مصطفی الكتاني ، مدرسة قوبا _ قوبهان (ذلك الطود الشمس الأفلة). (دهوك : ۲۰۰۹).	مه حمود ئەحمەد موحەممەد ، روناکیەك بۆ سەر شوینەواری رۆشنیبری لە کوردستان خویندگای قوبان ، رۆژنامەى هاوکاری ، ژمارە ۷، ۲۷ / ۱۰ / ۱۹۸۳.
	عبدالقیب یوسف ، شیعیین چەند شاعیرەکی کەفن ددەستنیسین مەدرەسا قوبەهان دا ، گوڤاری رۆشنیبری نوێ ، ژمارە ۱۱۹ ، ۱۹۸۸.
	محمد علي القرداغي ، وثائق عن مدرسة قبهان ، جريدة العراق ، العدد ۵۹۴۳ ، ۲۵ كانون الثاني ۱۹۹۶.
	عبدالکريم فندي ، واردات مدرسة قوبا ، مجلة دهوك ، العدد (۵) ، ۱۹۹۸.
	حسين علي البرواري ، من مدارس كوردستان الدينية مدرسة قبهان في ئاميدي (العمادية) ، مجلة دهوك .العدد (۱۰)، ايلول ۲۰۰۰.
د.سعيد محمد أحمد ، مدرسة قبهان في العمادية و دورها في نشر العلوم الاسلامية في كوردستان ، (دهوك : ۲۰۱۳). (ئەفە دینیات دا نامەیا ماستەری بوویە).	د.مسعود مصطفی کتانی ، ایضاح تاریخی حول مدرسة قوبا (قبهان) في العمادية ، مجلة دهوك ، العدد (۱۱)، كانون الاول ۲۰۰۰.
مەدرەسەیا قوبەهان (رۆل وئ دپیشقەبرنا ئەدەب کلاسیکی کوردیدا) ، (دهوك : ۲۰۲۱).	طارق الباشا العمادي ، كوردستان و المسيرة الثقافية من مدرسة (جامعة) قبهان الى جامعة السليمانية ، مجلة دهوك .العدد (۳۱)، ۲۰۰۶.

<p>د.م.ف. کارل نوافجیک _ د.نرمین علي محمدأمین ، دراسة لمدرسة قبهان في العمادية ، ت : عبدالمجيد محمد سعيد ، مجلة سوبارتو ، العدد (٤ _ ٥) ، صيف ٢٠١١.</p>	
<p>د.م.ف. کارل نوافجیک _ د.نرمین علي محمدأمین ، فەكۆلینەك ل سەر خاندنگەها قوبەهان ل ئامیدین ، و : كوفان ئیحسان یاسین ، گوڤارا سیلاف ، ژماره (٦٦) ، چریا ئیکتی ٢٠١١.</p>	
<p>هێرش کەمال رێکانی ، دەستنقیسەکی زانیان خۆاندنگەها قوبەهان مەلا عەبدوللای مامیسی ، گوڤارا نیژهن ، ژماره ٤ ، ٢٠١٥.</p>	
<p>ئیسماعیل بادی ، مەدرەسەیا قوبەهان و رەوشا ئەدەبیاتا کوردی چەرخێ هەفتی مشەختی (١٣زایینی) نافدارترین زانا و شاعریت دەفەرا بەھدینان ، ZapHavzasiUlemasiSempozyumu, Cilt ٢, Hakkari (٢٠٠٩).</p>	

ئەنجام

د فێ فەكۆلینتی دا بۆ مە چەندین خال و ئەنجام دیاربوون ، ل فێرێ دێ د چەند خالان دا ب کورتی دیارکەین :

_ سولتان حسین وهلی گەلەك گرنگی ب بیانی زانین و رەوشەنبیری دایە ، گرۆڤە ژێ بۆ فێ چەندی ئافاکرنا مەدرەسە و پەرتووکخانەیان و دابینکرنا ژێدەرین زانستی یە.

_ خۆاندنگەها قوبەهان ژ نافدارترین نافەندین زانستی و رەوشەنبیری بوویە ل سەر ئاستی میرگەها بەھدینان و دەفەرین دەورۆبەر.

_ بەری خۆاندنگەها بنافی قوبەهان بەرنیاس ببیت ، ل دەستپیکێ هەر بنافی (السلطانية) و (الحسينية) دەاتە نیاسین ، ئەفە ژێ بەلگە یە بۆ ئاماژەدانا گرنگیدانا سولتان حسین وهلی ب ئافاکرنا نافەندین زانستی و نافبری ئافاکەر و دامەزرێنەرێ خۆاندنگەها نافهاتی بیت.

_ سولتان حسین ژ بلی کو کەسایەتیهکی سیاسی و لەشکەری بوویە ، ل سەر دەستی زانا پەرورده بوویە و کەسەکی خودپناس و زانا ژێ بوویە ، لەوما ب پاشناتی (وهلی) هاتیە نافکرن و نیاسین.

_ سەردەمی وی چرای زانستی گەشتر لئ هاتیە و مەدرەسەیا قوبەهان بوویە زانینگەهەکا مەزن و رووگەهەکا زانینتی بۆ دەفەرین دیتەر ژێ یین کوردنشین.

_ ئەو سالۆخەتین میژوونقیسی کورد شەرەفخانی بەدلیسی دەرەهەقی سولتان حسین دا گوتین ، ب کریار ژێ رەنگفەدانا خۆ د کەسایەتی و سەردەمی وی دا دیار بوویە.

لیستا ژێدەران :

ئیک _ بەلگە نامە و دەستنقیس :

أ _ بەلگە نامە :

_ دفتر مهمة رقم : ١٩ ، حكم رقم : ٤٣٨.

_ دفتر مهمه رقم : ٢٥ ، حكم رقم ٨٣.

_ دفتر مهمة رقم : ٢٥ ، حكم رقم : ٢٨٩.

_ دفتر مهمة رقم : ٢٥ ، أحكام : ٣٠٦_٣٠٩.

ب_ ده ستقيس :

الاكاسري ، شرف بن شمس الدين (البدليسي).(مخطوطة : ١٠٠٥هـ_١٥٩٧م). شرف نامه تاريخ كردستان.

بايه زيدي، مهلا مه حمود. شرفخان بدليسي . (ده ستقيس : ١٢٧٥مش _ ١٨٥٨ز). شرفنامه (تواريخ قديم كردستان) . جلد اول .

البختي محمد بن محمود البرواري (الناسخ). (مخطوطة : ٩٤٨ هـ / ١٥٤٢ م). مجمل الاصول في الاحكام.

ابن عبدالظاهر ، محيي الدين أبو الفضل عبدالله المصري.الالطاف الخفية في السيرة الشريفة السلطانية الملكية الأشرفية ، (مخطوطة)، مكتبة ميونخ ، رقم التسلسل : ٤٠٥ ، ج٣.

الشمديني ، طه بن ملا عزيز بن ملا محمود بن ملا حسين بن الشيخ هقند (الناسخ). (مخطوطة : ١٢١٠هـ_١٧٩٥م).الشجرة الزبوكية.

العمادي ، محمد بن عمر بن حسن الشيفكي (الناسخ).(مخطوطة : ٨٧٦هـ_١٤٧١م).

الامام النووي ، اذكار النووي.

دوو_ په رتووك :

أ _ ب زمانئ عه ره بي :

ثاميدي ، كاوه فريق أحمد شاوهلي. ٢٠٠٠. إماره بادينان ١٧٠٠_١٨٤٢ دراسة سياسية اجتماعية ثقافية.أربيل : مؤسسة موكراني للطباعة و النشر.

ابن العبري (ت : ١٢٨٦ م). ١٩٩١. تاريخ الزمان لأبي الفرج جمال الدين ابن العبري ، نقله الى العربية : الأب إسحق أرملة . قدم له الأب جان موريس فيه. بيروت : دار المشرق.

رؤوف ، عماد عبدالسلام. ٢٠٠٩. الشجرة الزبوكية وثيقة نسب أمراء بهدينان و تاريخهم (دراسة و تحقيق) . أربيل : مكتب التفسير للنشر و الإعلان.

_____ ٢٠٠٩. السلطان حسين ولي أمير بهدينان ٩٤٠_٩٨١هـ/١٥٣٣_١٥٧٣ م . هولير.

_____ ٢٠١١. المعجم التاريخي لإماره بهدينان. ط ١. أربيل : مطبعة الحاج هاشم.

رؤوف ، عماد عبدالسلام _ محمد أمين ، نزمين علي. ٢٠١١. شواهد المقبرة السلطانية في العمادية. أربيل : من مطبوعات الاكاديمية الكوردية.

العمرى ، ابن فضل الله (ت : ١٣٤٩م) . ٢٠١٠. مسالك الابصار في ممالك الامصار، تحقيق : كامل سلمان الجبوري. ج ٣ . بيروت : دار الكتب العلمية .

عواد ، كوركيس . ١٩٨٦. خزائن الكتب القديمة في العراق منذ أقدم العصور حتى سنة ١٠٠٠ للهجرة . ط ٢ . بيروت : دار الرائد العربي.

القرداغي ، محمد علي . ٢٠١٤. كنوز الكرد في خزائن دار المخطوطات العراقية . ج ٢. أربيل.

الكتاني ، مسعود مصطفى. ٢٠٠٩. مدرسة قوبا _ قوبهان (ذلك الطود الشمس الآفلة). دهوك.

_____ . ٢٠١٠. المساجد و المدارس و العلماء و المخطوطات في إمارة بادينان _ العمادية . دهوك.

گولي ، نزار أيوب _ الجوادي ، غسان وليد . ٢٠١٩. مقدمة في تاريخ زاخو خلال العهد العثماني ١٥١٥_١٩١٨ . دهوك : مركز زاخو للدراسات الكردية _ جامعة زاخو.

الماي ، أنور . ١٩٩٩. الاكراد في بهدينان . ط ٢ . دهوك : مطبعة هاوار.

ب _ ب زمانى كوردى :

به دليسى ، شهره ف خان . ٢٠٠٧. شهره فنا ميا شهره فخانئ بدليسى ته رجما مهلامه حمودئ بازيدي ١٧٩٧_١٨٦٧. تويژاندين : سه عيد دي ره شى . دهوك : ده زگه ها سپيرئز يا چاپ و وه شانئ .

ريكانئ ، هيرش كه مال . ٢٠١٩. عه شيره تين به هدينان ١٥١٤_١٩١٩ ز (فه كولينه كا ديروكي به لگه نامه يئ). دهوك : سه نته ريئ بي شكجى بو فه كولينئ مروفابيه تي _ زانكؤيا دهوك.

_____ . ٢٠٢٠. گه نجينه يا به هدينان ژ ده ستيفيسئ زانا و مير و هوژانفانان ل سه ديئ ٩_١٥ مش / ١٥_٢٠ ز . دهوك : پروژهيئ به ندهر _ دهوك.

قه ره داغى ، محمه د على . بووژاندينه وهى ميژووى زانايانى كورد له ريگه ي ده ستخه ته كانيانه وه ، به رگى ١ ، (به غدا : ١٩٩٨).

_____ ١٤٢١ ك _ ٢٠٠٠ ز . بووژاندينه وهى ميژووى زانايانى كورد له ريگه ي ده ستخه ته كانيا وه . به رگى ٣ . به غدا.

ب _ ب زمانى توركى :

سى _ گوڤار :

أ _ ب زمانى عه ره بى :

العمادي ، طارق الباشا . ٢٠٠٦. كوردستان و المسيرة الثقافية من مدرسة (جامعة) قبهان الى جامعة السليمانية . مجلة دهوك . العدد (٣١) . فندي ، عبدالكريم . ١٩٩٨. واردات مدرسة قوبا . مجلة دهوك . العدد (٥).

ب _ ب زمانى كوردى :

ريكانئ ، هيرش كه مال . ٢٠١٥. ده فه را به ريئ گاريئ ژ ديروك و زانايين ويئ . گوڤارا نيژهن . ژماره (٥) .

_____ . ٢٠١٨. رولئ زاناييت ده فه را (ريكان) د زيانا زانستي و چاندي دا ل (هه كاري) و (به هدينان) ل چه رخئ (١٠_١٥ مش / ١٦_٢٠ ز) . گوڤارا ديروك . ژماره (٢٠) .

گولي ، نزار ئه بووب . ٢٠١٦. ژ هوژانفانئ كه فئيت به هدينان مه لا ره مه زانئ عه باسى . گوڤارا ديروك . هژماره (١٢) .

مزوورى ، عه بدولره حمان . ٢٠١٤. كاودانئ ره و شه نبيري ل ميرگه ها به هدينان . گوڤارا ديروك . هژماره (٥)

مفتى ، بلند محمد شكرى . ٢٠١٥. مه لا عبدالله يئ ريكانئ يئ ماميسى ئيكة ژ زانا و نافدارئت ميرگه ها به هدينان . گوڤارا ديروك . ژماره (٧) .

Belgename û Destinivîs:

a_ Belgename :

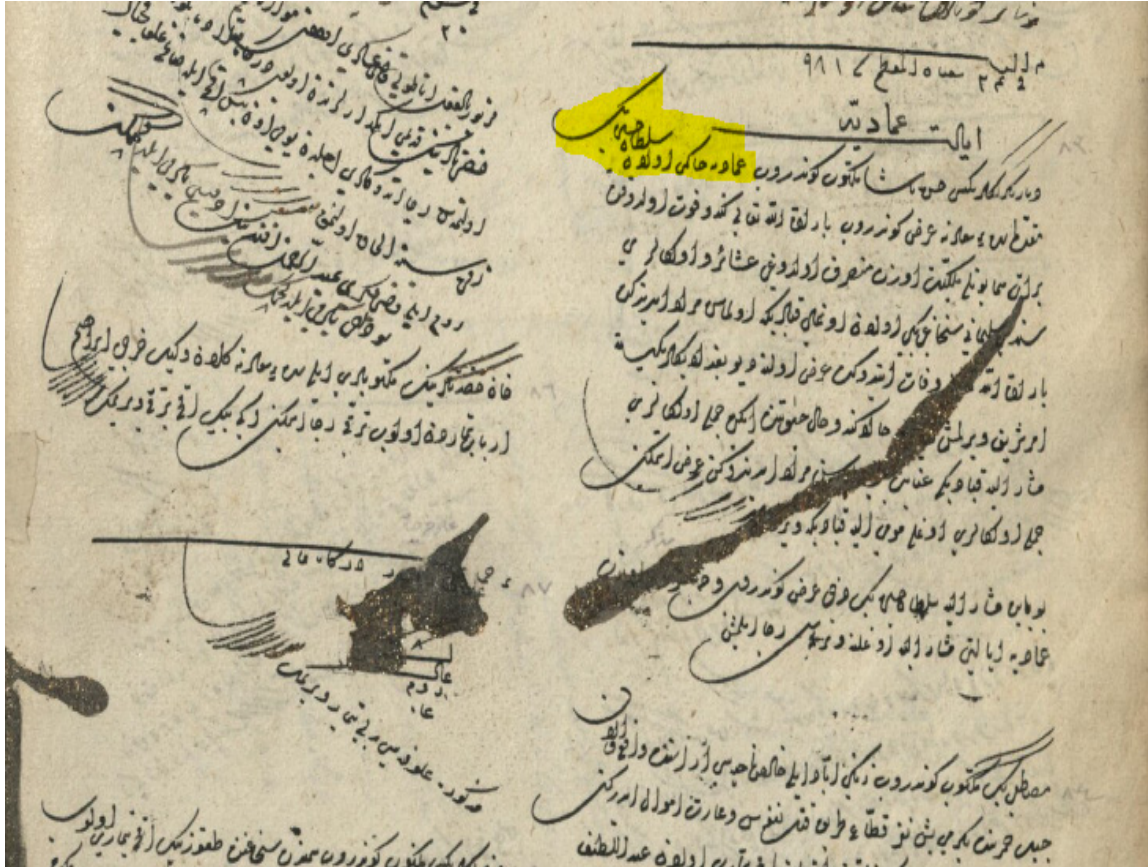
- _ Defter muhimme reqem : 19 . hukum reqem : 438.
- _ Defter muhimme reqem: 25 . hukum reqem 83.
- _ Defter muhimme reqem: 25 . hukum reqem 289 .
- _ Defter muhimme reqem : 25 . ehkam reqem : 306_309.

Pirtûk û Gotar

- Al'imadî , M.(elnasix). (mextut : 876 h_ 1471m). Alimam alnewewy. ezkar alnewewy.
- Al'madî , T. (2006). Kurdistan we Almesîre Alseqafiye min Medrese (cami'e) Qubehan ila cami'e Alslîman . *Mucele Duhok* . 'eded (31).
- Al'umerî , ibn fezl allah (t : 1349 m) . (2010). Mesalik alabsar fi memalik alamsar. tehqîq : Kaml Sliman alcuburî. c: 3 . bîrut : dar al kutub al'lmîye .
- Alakasirî, Ş . (Mextut: 1005 h_ 1597m) . şeref namh Tarîx Kurdistan.
- Albuxtî, M.(elnasix). (mxtut: 948 h _ 1542 m). mecmel elosul fi elehkam.
- Alkitanî ,M. (2009). Medrese Quba _ Qubehan (zalik eltewd elşems alafle). Duhok.
- Alkitanî ,M. (2010). Almesacid we Almedaris we al'ulema we almextutat fi imaret Badînan _al'madîye. Duhok.
- Almayî ,A . (1999) . alakrad fi Behdînan . t: 2 . Duhok: metbe'e hawar.
- Alqeredaxî ,M. (2014). Kunuz alkurd fi xezayin dar almextutat al'raqîte . c: 2. Erbil.
- Alşemdînî, T. (elnasix) . (mextut: 1210 h _1795 m). Elşecere elzîwkîye.
- Amîdî ,K. (2000) .imaret Badînan 1700 _ 1842 drase syasye actmaîe sqafi , moassese Mukiryani liltiba'e û alneşir . arbil.
- Bayezîdî, M .(Destnivîs : 1275mş _1858 z). Şerefxan Bidlîsî . şerefname (Tewarîx Qedîm Kurdistan). cild ewul .
- Bedlîsî, Ş. (2007). Şerefnameya şerefxanê Bidlîsî Tercema Mela Mahmudê Bazîdî 1797_ 1867. Twêjandn: Seîd Dêreşî. Duhok.
- Çelebi ,E . (2000). Evliya Çelebi Seyahatnamesi . Haz: Yücel Dağlı. Seyit Ali Kahraman. IV kitap. İstanbul: YKY.
- Findî , E . (1998). Warîdat Medrese Quba , *Mucele Duhok* . 'eded (5).
- Gullî , N. (2016). Ji Hozanvanêt Kevnêt Behdînan Mela Remezanê 'Ebbasî. *Govara Dîrok* . hijmare (12).
- Gullî , N _ X. (2019). Muqeddime fi Tarîx Zaxo xîlal al'ehid el'osmanî 1515 _ 1918 Duhok : merkez Zaxo lildirasat elkurdiye _ cami'e Zaxo.
- Gunduz , A . (1998).Osmanli Doneminde Musul 1523 _1639. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi.
- İbin el'brî (t : 1286 m) . (1991). Tarîx alzeman liabî alferc Cemal aldîn ibn al'brî , nqlh al'brî : alab ashq arml . teqdim alab can murîs fih . bîrut : dar almeşriq.
- Ibn 'abdulzahir .M. (1212 _1292m) .alaltaf alxefeîye fi alsîre alşerîfe alsultaniye almelekîye alaşrefîye , (mextute), mektbe miyunix . reqem alteselsul: 405. c: 3.
- Mizûrî , E . (2014). Kawdanên Roşenbîrî li Mîrgeha Behdînan. *Govara Dîrok*. hijmar (5).
- Muftî , B. (2015). Mela Ebdullah yê Rêkanî yê Mamîsî êke ji Zana û Navdarêt Mîrgeha Behdînan. *Govara Dîrok*. jimare (7) .
- Qeredaxî , M. (1421 k _ 2000 z). bûjandnewey mêjuuy Zanayanî Kurd lerêgey Destxetekanyawe . bergi 3. Bexda.
- Qeredaxî , M. (1998). Bûjandnewey Mêjuuy Zanayanî Kurd Lerêgey Destxetekanyanewe. B.1 . Bexda.

- Rêkanî , H. (2015). Devera Berê Garê ji Dîrok û Zanayên wê. *Govara Nîjen*. jîmare (5).
- Rêkanî , H. (2018). Rolê Zanayêt Devera (Rêkan) di Jiyana Zanistî û Çandî da li Hekarî û Behdînan li çerxê 10_15mş/ 16_20z . *Govara Dîrok* , jîmare (20).
- Rêkanî , H. (2019). Eşîretên Behdînan 1514_ 1919 z (vekolîneka Dîrokî belgenameyî). Duhok : Senterê Bêşqçî bo Vekolînên Mirovayetî _ Zankoya Duhok.
- Rêkanî , H. (2020). Gencîneya Behdînan ji Destnîsên Zana û Mîr û Hozanvanan li sedê 9_15mş / 15_20 z . Duhok : Projeyê Bender _ Duhok.
- Rewof, ‘Î. (2009). alşecere alzîwkîye wesîqe neseb imaret Behdînan we Tarîxihim , (dirase û tehqîq) . Erbil : mekteb altefsîr lilneşîr we alî’lan.
- Rewof, ‘Î. (2009). Alsultan Husîn Welî emîr Behdînan 940_981 h 1533_ 1573 m.hewlêr.
- Rewof, ‘Î. (2011). Almu’cem altarîxî limaret Behdînan . t 1 . erbil : metbe’e elhac haşîm.
- Rowof , ‘î_ N. (2011). Şewahid almeqberîye alsultanîye fî al’imadîye , min metbu’at alakadîmîye alkurdîye . erbil.

پاشکۆ (۱)

میژوو‌یا مرنا میر سۆلتان حسین وه‌لی ، ۲۴ شه‌عبانا ۹۸۱مش (۱۸ کانوونا ئیکتی ۱۵۷۳ز)

(ژ : دفتر مهمه رقم : ۲۵ ، حکم رقم ۸۳ ، ص ۱۰)

تابلۆیه‌کا شه‌ره‌فنامه‌یین ب ده‌ستۆ شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی

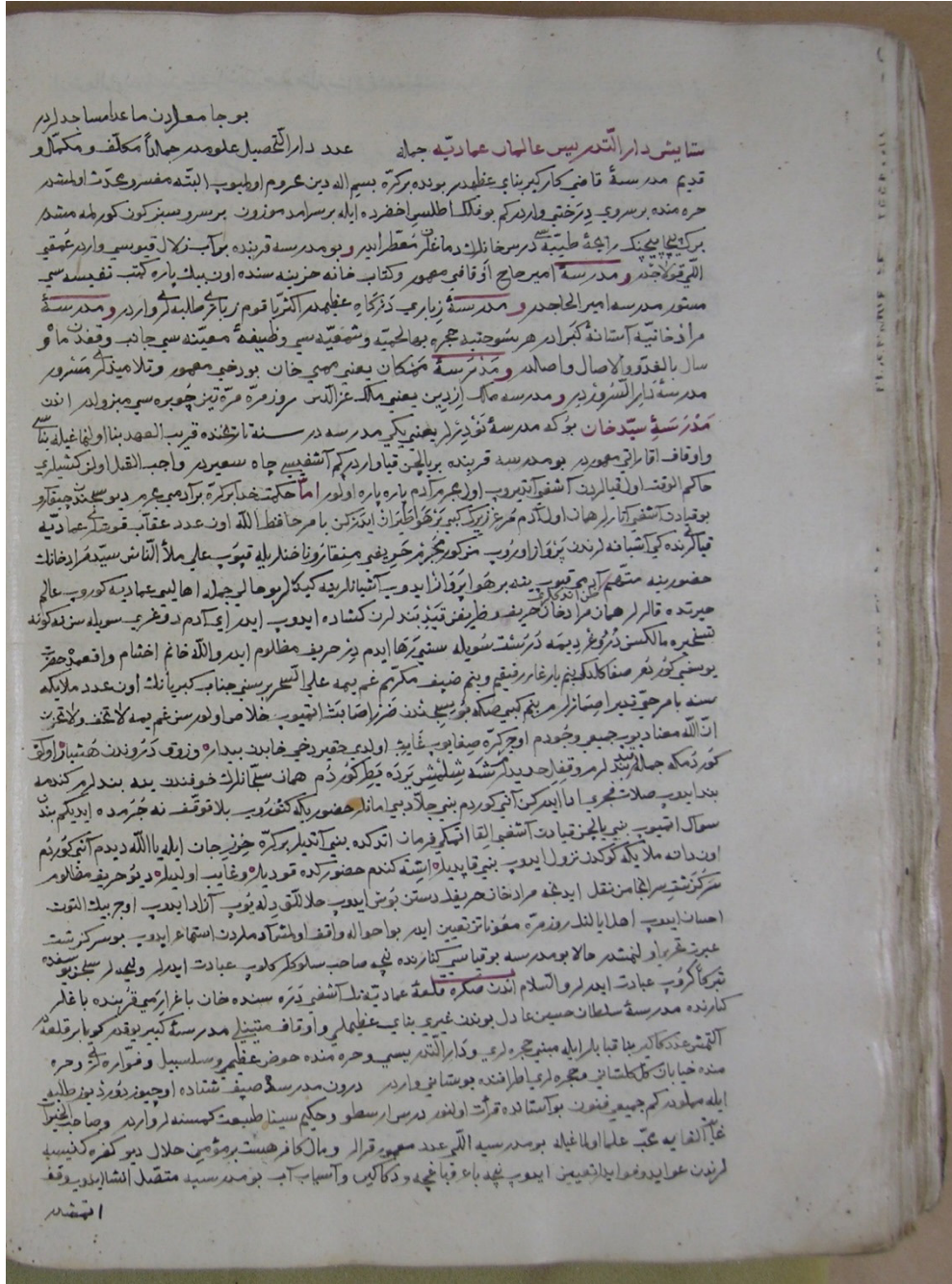
ده‌رباره‌ی ئێک ژ نافه‌ندۆن زانستی ل ئامێدی.

303

شهره‌فنامه ب ده‌ستقیسیا شهره‌فخانی به‌دلیسی (۱۰۰۵هـ / ۱۵۹۷ز)

ب زمانی فارسی ده‌باره‌ی سولتان حسین وهلی

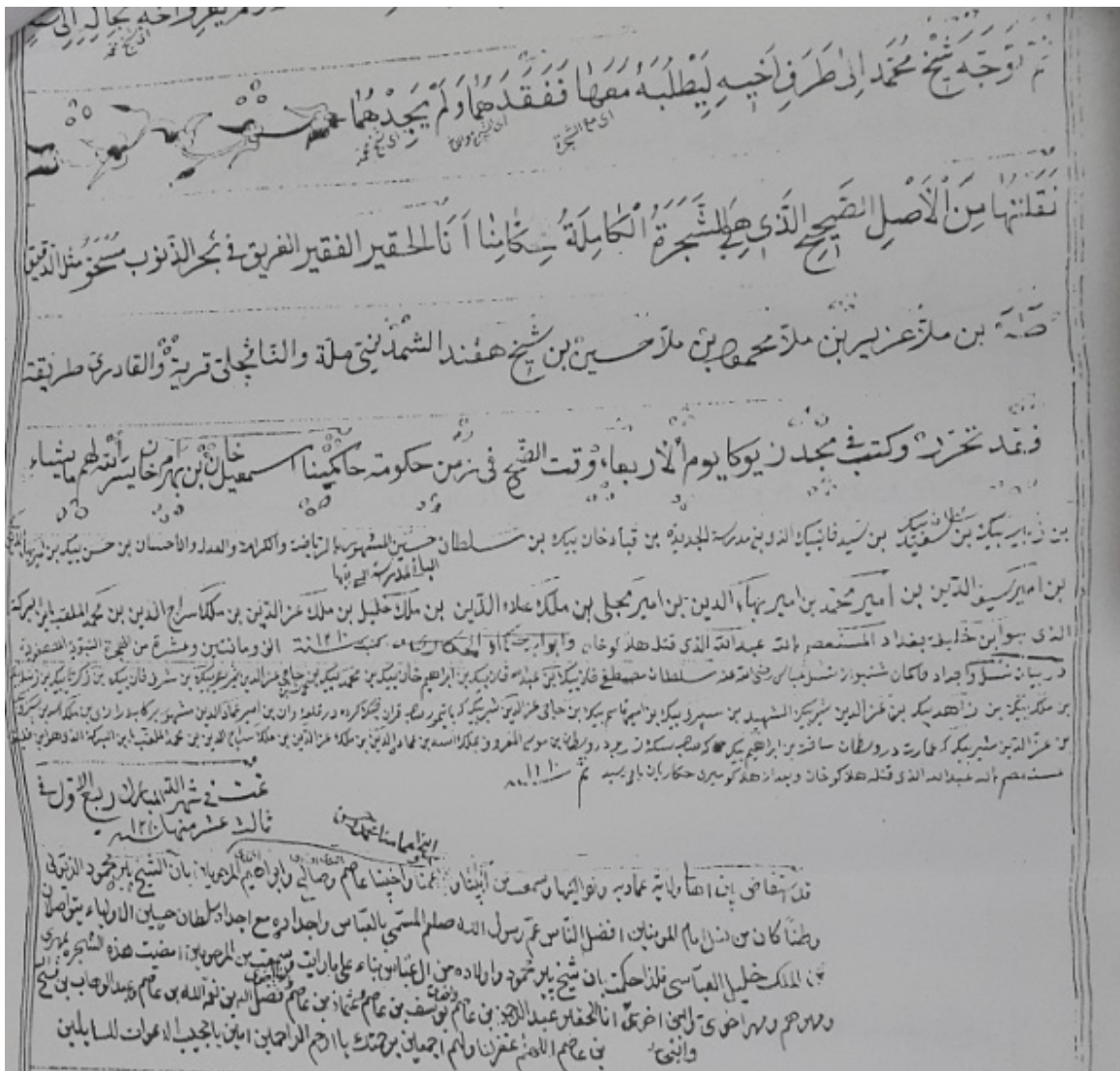
ئه‌ولیا چه‌له‌بی ده‌بارهی مه‌دره‌سه‌یا سۆلتان حسین (قوبه‌هان).

پاشكو (۴)

بر صواب و سريلا...
 بالملك القادر سلطان حسين بن عباس
 شيخه الشيخ مير محمود الترمذي وعلما و القبا نسبا و القادري صالحة و الشافعي مذهبها
 هذا اذا اراد شيخنا الشفيق نسجعون بالله ان ناكه من معه و الجنة رفيق الشيخ مير محمود
 الحمد لله تعالى على ما انعم عليه و علينا ببر كته و ان يوفقنا بالتلاق اجمعين امين
 ومن كتابه اتي امضى ما نامع سلطان حسين المذكور في هذه المبحث اعني في الضرب و الخط ثم ان جعل من
 دار الدنيا امدار العبد كل نفس ذائقة الموت و خلق الشيخ مير محمود الى ان ما ابن ابن سيد خان بيك من

305

استدواها عنها فانها تصدق فذهب الرسول اليها و سئلها عما ذكر فذبت جوابه بيا احمد الوجوه و ان رقت
 كتابته من الشيخ لاني شيخيا كل البصل بغيره فاذ هبوا الى قرية بيكند و فيها رجل زني بامر ابنه سبع سنين فانتكفوا
 فارسل سلطان حسين العادل الى الترمذ المسع بدل و احضره الى القنادية فاقب بجمه كما في الشرع فانزل الامطه
 بامر ابي بار فم: كرس اذ اتى ابن سلطان حسين مسجدا في سلا في شيخ مير محمود حاضرا عنده و كان عامليا فملا
 فتال له الشيخ يا عامل اترى موضع العراب كتابية عن روية الكعبة الشريف زادها الله شرفا و قاله الشيخ
 الى الكعبة فقال له العامل لا ذرية ولا اريها فاخذ الشيخ العادل على رجليه فاراه الكعبة البيت الحرام فاسلم
 مرضاة له من يد شيخه و لو لا اشتغلت في جلال جمال لا صنت تصانيف كثيرا لكنها اهم حجة و كرامات

الشجرة الزيوكية ، ١٢١٠ مش / ١٧٩٥ز

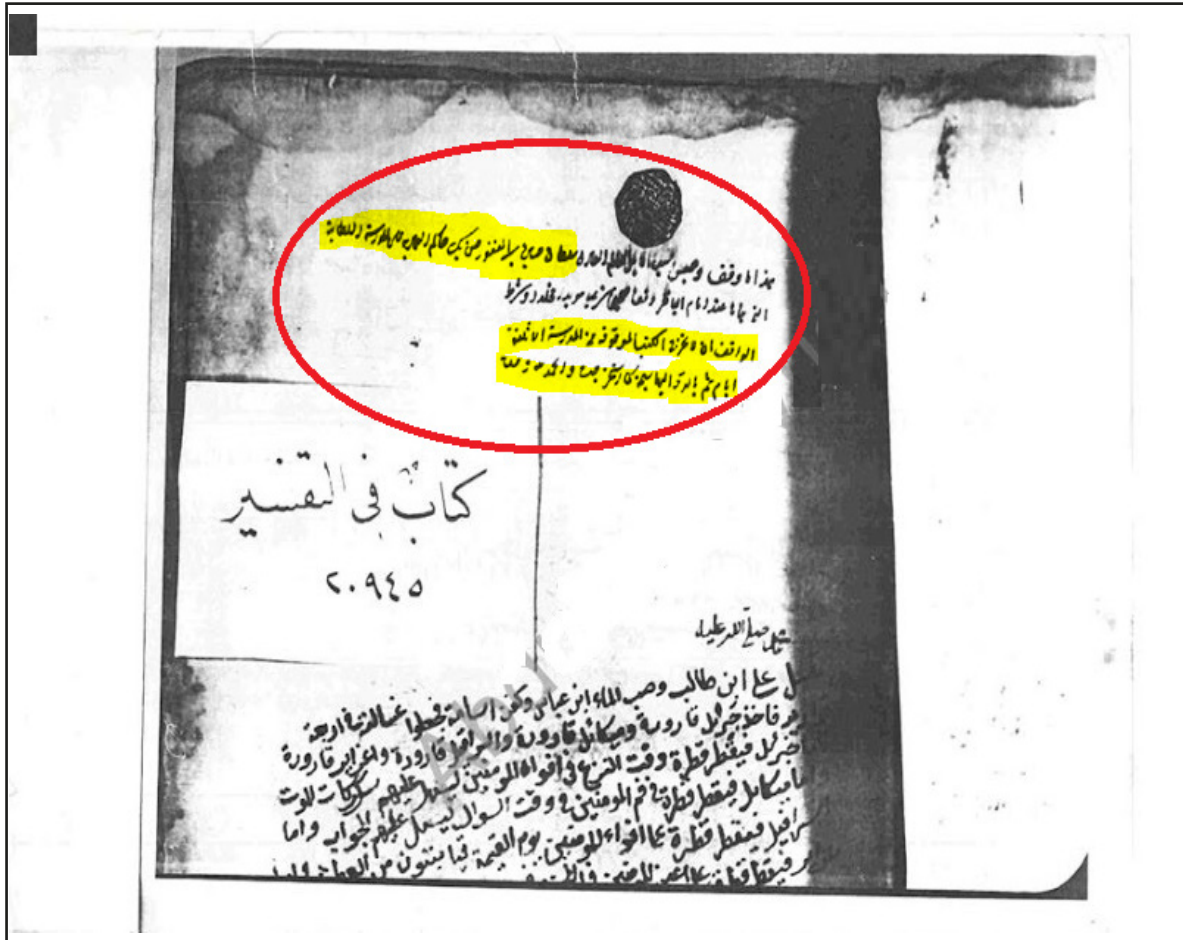
ژ ده ستقيسيا (تهها مهلا عوزير شه مديني)

پاشكو (٥)

ولا يملك انما هو فيروزه ودر جمع التي يوم العتيق لانه يوم السلب وقيل العقبه ونفق العاجد ملا يكون المثل
 في العاقبتين والاكاف انقرا فصل في صنائع صدوق السيد في العقبه والامامه عوف الجوز والمخزن هذا
 له وقد راجع الخطر بحمله وانصرت في الفسح ويحالفان في كيفية العقبه وقد راجع في احوال الجانيه على ودر فقه
 السيد فان صدقوه عتق باحار الطبع لانهم كرايدون من مدون عتق من سببه البنا
 الراج في عتق انما هي الاولاد من المشهور ايضا لانهما اجتمع شيخ المستولان وصينها بالاستخفاف العتيق
 بجزئ السيد والاصل فيه قوله السلام اتم الاولاد لاشباع وعتق عتق سيدنا موسى وكل انبياء الله عز وجل
 الخطيب عتقت تيم من السيد من ملكه فلو عتقت به في كل غيره به كساح وشبهه ثم اشترى اياهم بخصه
 مستولان ويشتري الولد الماه من بعده وادشها للسيد اذا المكله في فصل لياستولان صاحب
 مؤسيران واخلفا في التقديم عتق ضيبت كل بوقبه لاقرابه ووقفته الاولاد وان كانا بفتن من الاولاد
 يتبعها لان ضيبت صاحب بوقبه عتق وعلى انما العتق نعم كتابه بعد عتق الله من القلوب وقابنا
 والله اعلم بالصواب ومنه الميزان والله المقلب ثم الكتاب بتوفيق الملاك صاحب الفروع من
 تعليقه بحمد الله ومنه وحسن فيقنه ظهوره يوم الاثنين الثاني من شهر صفر حرم السلام المظفر
 في ثاني شهر رجب سنة خمس وسبع مائة الهلاليه الحريه والشمس اذ كان في اواسط التور حرم صغيف
 عباد الله تعالى ولجوهم عفو ومغفرة الحاج محمد بن سعد بن المظفر محمد بن عبد الجهد بن
 المظفر بن محمد بن المظفر بن المظفر بن محمد بن صالح بن عبد الوهم بن محمد بن صالح بن
 الشيرازي مولد او منشا اودان والكي تحت اوارق شيا ساله عليه ربه
 بصرحا وحده من ذمرة الصالحين حامد الله تعالى ومصلحا على همه
 محمد المصطفى والوصي مستغفرا ورعا عتق الله ربه
 وولده يوم الجمعة الرابع والعشرين من ربيع
 سنة سبع وتسعين وخمسة
 اغفر له ولوالديه
 واحدا
 :

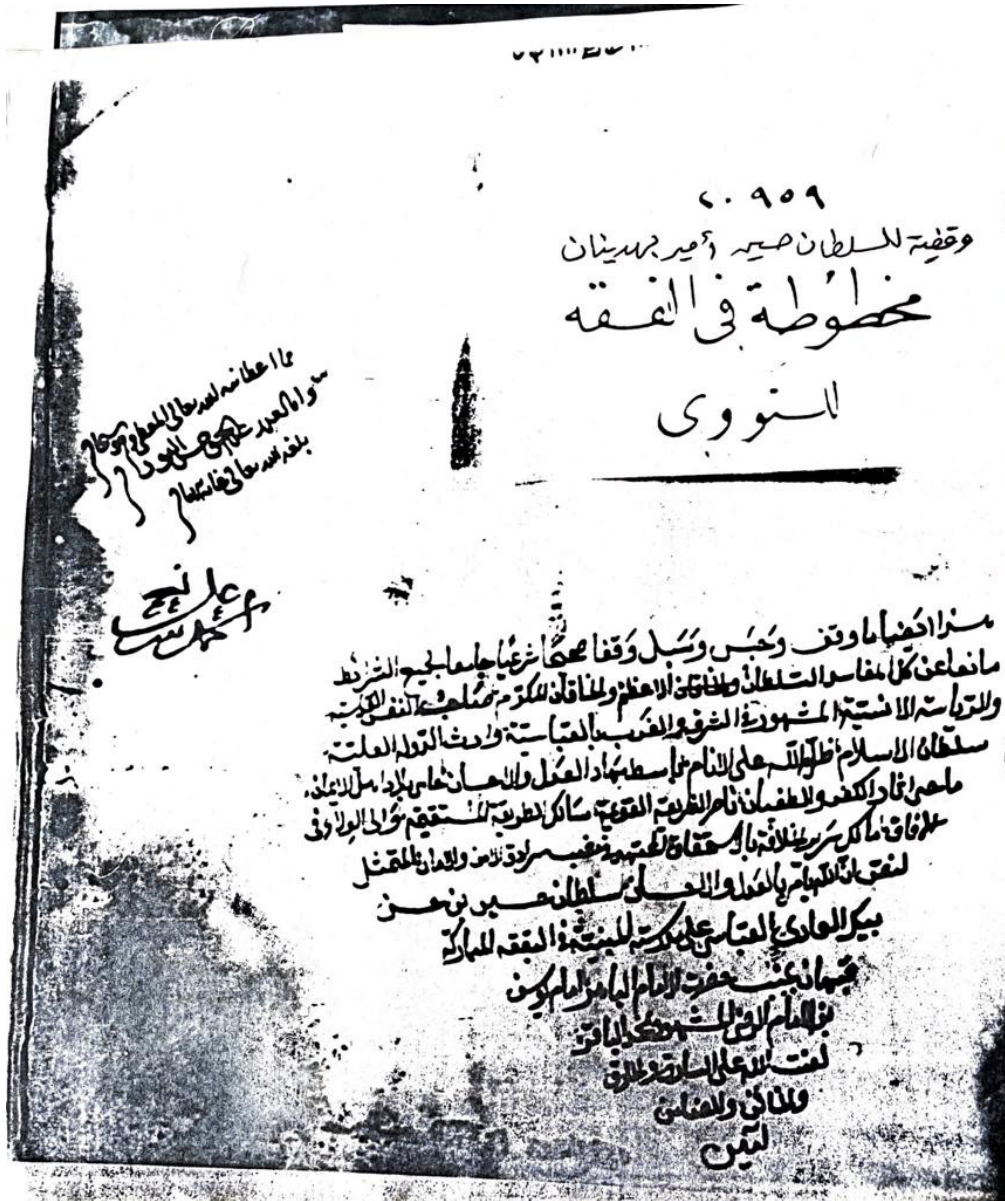
ژ وه قفین سولتان حسین وهلی بو پرتووکخانه یا مهدره سه یا قوبه هان

موهرا سولتان حسین ژ ی ل سه ر دیاره

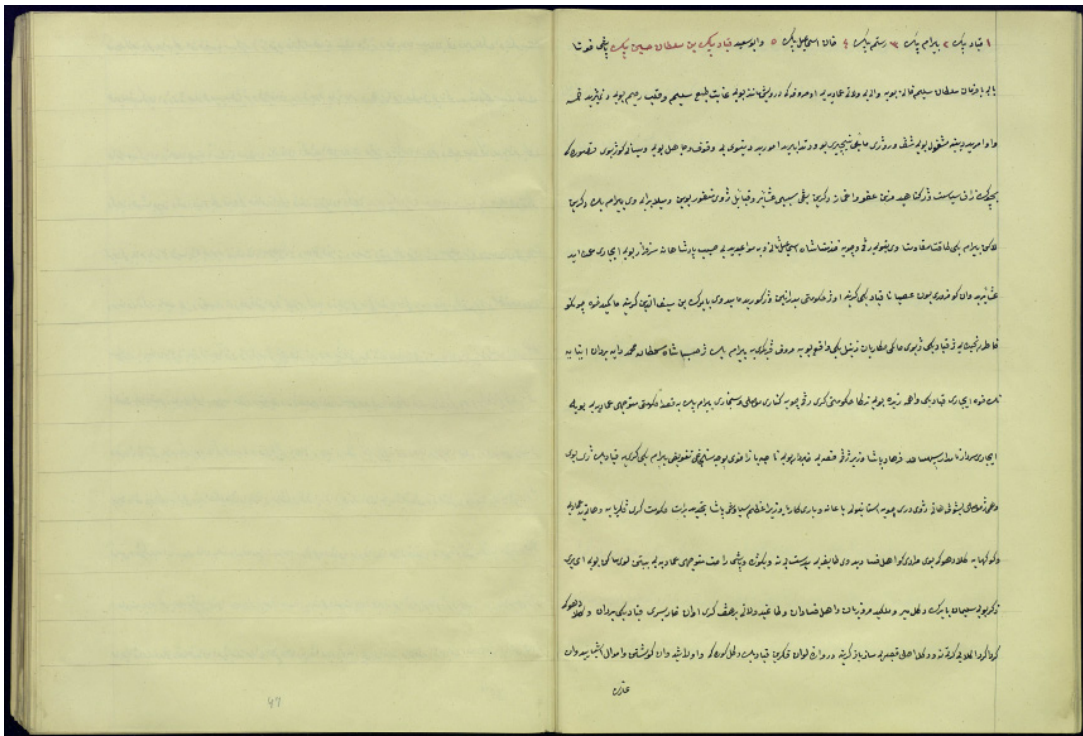
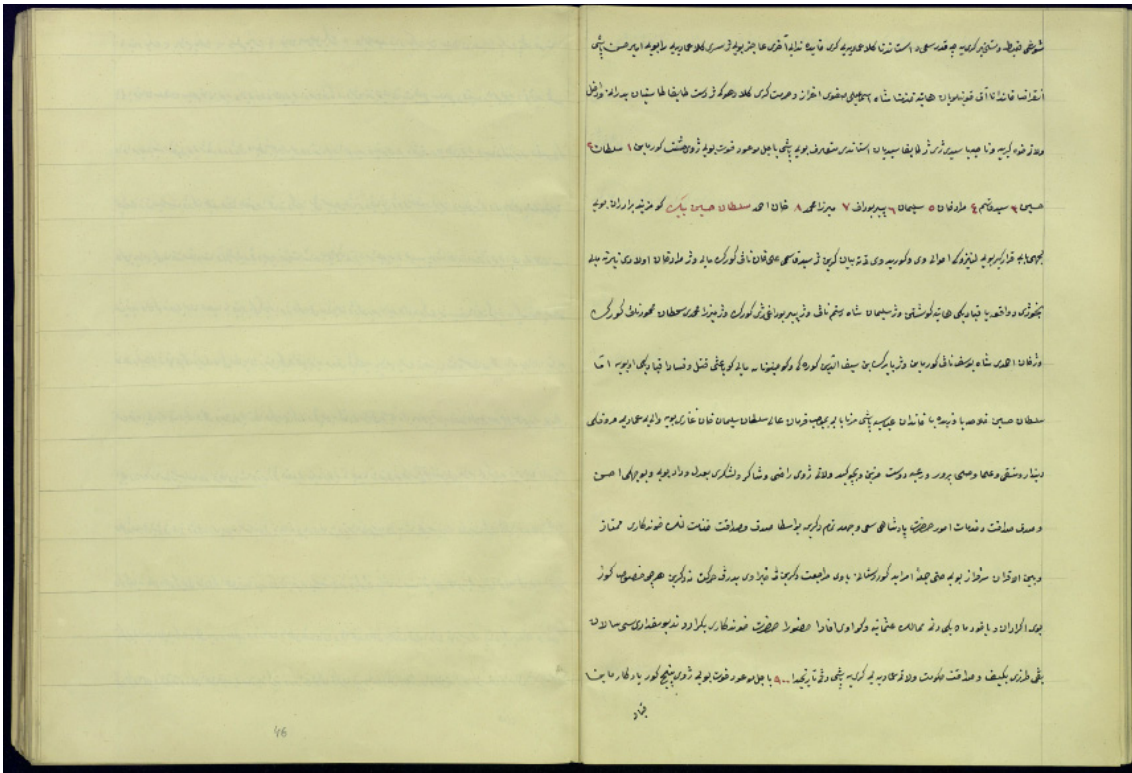

ژ وه قفین سؤلتان حسین وهلی بۆ پهرتووکخانه یا مهدره سهيا قوبه هان

موهرا سؤلتان حسین ژي ل سهر دياره

ژ وهقنين سولتان حسين وهلي بو پرتووكخانهيا مهدره سهيا قوبه هان

وه‌گنیرانا شه‌رفنامه‌یین ، مه‌لا مه‌حمودئی بایه‌زیدی ، (۱۲۷۵ مش / ۱۸۵۸ز)

پاشکۆ (V)

شوونەوارى مەدرەسە یا قوبەھان ژلاين باکورى قە

(۱۱ / ۱۰ / ۲۰۰۱) (ژ ئەرشیفی مامۆستا : عەبدورەقیب یوسف)

شوونەوارى مەدرەسە یا قوبەھان ژلاين باشورى قە.

گومبه‌تا گوری میری میرگه‌ها به‌هدینان سولتان حسین وه‌لی

